

UNUTULMAMIŞ SAVAŞ: İKİ SAVAŞ ARASINDA İRAN'IN KARABAĞ SORUNU

* Naseraddin ALIZADEH

Öz

İran Birinci Karabağ Savaşı döneminde ülke içine bilgi akışını sınırlamaya çalıştığı gibi Mayıs 1994'ten Eylül 2020'e değin dondurulan savaşı unutturmak istemiştir. Buna karşın, İran vatandaşı Türk/Azerbaycanlı eylemciler ve öğrenciler savaşı anımsatmaya ve İran'ın ikili oyunu olarak gördükleri siyaseti sorgulamaya kalkmışlardır. İran, sorgulanan ve sürekli anımsatılan tartışmalı Karabağ siyasetinin Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarında da kuşku uyandırmasını istememiştir. Böylece, gerçekçi siyasetle bu konuda bilgili olmayanları bilgisiz bırakmaya ve bilgilenen kesimlere kendi anlatısını sunmaya çalışmıştır. Bu çalışmada İranlı askerler, din adamları ve siyasetçilerin şimdiye değin incelenmeyen demeçleri, anıları, söyleşileri ve belgeleri ele alınarak İran tarafından yeniden biçimlendirerek sunduğu Karabağ Savaşı anlatısı araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, gerçekçi bir işbölümü sonucu iki Karabağ Savaşı arasında hiçbir üst düzey İranlı siyasetçi ve devletin tekelinde olan ana medya Karabağ sorununu gündeme getirmemiş Ermenistan'ın işgalciliğinden söz etmemiştir. 2010'lı yıllarda bilinçlenen kesimin artması sonucu genelde Azerbaycan illerinden olan görece alt düzey siyasetçiler, askerler ve yazarlar Birinci Karabağ Savaşı ve İran'ın savaşa yönelik siyaseti bağlamında hedef kitlelerde algı oluşturmaya çalışmışlardır. Söz konusu unutturma ve anımsatma savaşımı sonucu, 2010'lı yıllara değin gizli tutulan bilgiler medyaya sızdırılmıştır. Bunların en önemlisi Haydar Aliyev'in iktidara gelmesiyle İranlı subayların askeri eğitim sağlamak amacıyla Azerbaycan'a gönderilmeleridir. Çalışmada söylem incelemesi yöntemine dayanarak bu askeri yardımların niteliği, ölçeği, nasıl ve hangi amaçlar için yeniden biçimlendirilmesi tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karabağ Savaşı, Dondurulmuş Savaş, Dış Siyaset, Güney Kafkasya, İran

THE UNFORGOTTEN WAR: IRAN'S KARABAKH PROBLEM DURING TWO WARS

Abstract

During the First Karabakh War, Iran tried to limit the information flow into the country. The same policy continued when the war was frozen from May 1994 to September 2020. However, Iranian Turk/Azerbaijani activists and students attempted to remind the war and question the policies that they saw as Iran's dual game. On the other hand, Iran's controversial Karabakh policy, could arouse suspicion among the Republic of Azerbaijan's citizens, whom Iran aimed to influence. Thus, adopting realistic politics, Iran has tried to boycott those who were not aware of the Karabakh War and to present its own narrative to the informed segments. Examining the statements and documents of Iranian soldiers, clergies and politicians, this study aims to explore the reconstructed war narrative provided by Iran. Results of the study showed that no senior Iranian politicians nor the state-led media brought the Karabakh issue to the agenda between the two Karabakh Wars. An increase in awareness and access to social media breaking the monopoly on information flow forced relatively junior Iranian politicians, soldiers, and writers to reconstruct their own image of war and propagate it among the target masses. As a result of this forgetting and reminding struggle, information that was kept secret until the 2010s was leaked to the media. The most important leaked information was the Iranian officers being sent to Azerbaijan for military training after Heydar Aliyev came to power. Adopting discourse analysis method this study examines the nature and scale of the military aids in question as well as the underlying reasons and aims for reconstructing and propagating them.

Keywords: Karabakh War, Frozen War, Foreign Policy, South Caucasus, Iran

* Dr. Öğretim Üyesi, Karabük Üniversitesi, alizadeh@karabuk.edu.tr ve na.alizadeh2005@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0724-7394

Cite as/ Atıf: Alizadeh, N. (2022). Unutulmamış Savaş: İki Savaş Arasında İran'ın Karabağ Sorunu. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 10(1), 47-89.

Received/Geliş: 15.12.2021

Accepted/Kabul: 25. 1.2022

Giriş

Haydar Aliyev'in 1993'te başlayan cumhurbaşkanlığı döneminde İran-Azerbaycan ilişkileri belirgin bir düzeyde artmıştır. Aliyev, Ekim 1993'te Cumhurbaşkanı Rafsancani'yi Bakü'ye davet ederek İran'ın Elçibey döneminde Azerbaycan'dan duyduğu tehdit algısını gidermeye çalışmıştır. Rafsancani'nin anlatısına göre, Aliyev Azerbaycan'da İslam devleti kurulabileceğinden söz etmiş İran'ı Azerbaycan topraklarını savunmaya ve işgal edilen bölgeleri geri almaya yardıma çağırıştır.¹ Böylece, Aliyev İran'ın güvenini kazanarak bu ülkeyi yanına almanın yanı sıra Ermenistan'ın en önemli soluk yolu olan İran-Ermenistan sınırının kapatılmasını da amaçlamıştır. Azerbaycan'ın bu beklentisini karşılamak İran için getirileri ve götürüleri olabilirdi.

İsa Kanber'in geçici cumhurbaşkanlığı (Mayıs ve Haziran 1992) ve Elçibey'in cumhurbaşkanlığı döneminden (Haziran 1992- Haziran 1993) önce Azerbaycan İran'dan arabuluculuk rolü ummuştur. Yalnız, Yakup Memmedli'nin Azerbaycan cumhurbaşkanlığı sorumluluklarını üstelendiği dönemde Tahran'da Ermenistan-Azerbaycan arasında görüşmeler sürürken İran'ın isteği üzerine varılan geçici ateşkes Karabağ Ermenileri tarafından bozulmuş ve Tahran'da antlaşmanın imzalandığı 8 Mayıs 1992'de Şuşa işgal edilmiştir.² Bu olayın ardından 18-19 Mayıs 1992'de Ermeniler Laçın'ı da işgal ederek Karabağ ve çevresine hâkim olmak için yüksek önem taşıyan bölgeleri ele geçirmişlerdir. Farklı kaynaklar bu olayların Rusya Federasyonu'nun (bundan sonra RF) yardımı ve girişimiyle gerçekleştiğini göstermiş

¹ Yaser Hashemi Rafsancani (2020), "Revayeti Caleb az Hozure Aytollah Hashemye Rafsancani dar Mantaqeye Qarebagh", **Donya-e-Eghtesad**, 22 Ekim 2020, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3HhwOgV>; Naseraddin Alizadeh, "Rol Kuramı Açısından İran'ın I. Karabağ Savaşı'ndaki Dış Siyaseti", **Ermeni Araştırmaları**, No: 69, 2021, s.120-131.

² Ceyhun Mahmudlu ve Shamkhal Abilov, "The Peace-making Process in the Nagorno-Karabakh Conflict: Why did Iran Fail in Its Mediation Effort?", **Journal of Contemporary Central and Eastern Europe**, Volume: 26, No:1, 2018, p.38; Alizadeh, "Rol Kuramı", s.109-111. O dönemde Azerbaycan'ın Savunma Bakanı olan Rahim Kaziyev'in verdiği bilgilere göre 7 Mayıs'ta Şuşa Tugayı'nın başında olan Elburus Orucov Ermenilerin saldırıya geçmek istediğini bildirerek önleyici saldırıya geçme izini istemiştir ancak Kaziyev böyle bir saldırının Tahran'da geden görüşmeleri baltalanmasıyla sonuçlanacağından Orucov'un önerisini onaylamaz. Bkz. Rahim Kaziyev, "AzadliqRadiosu: Rəhim Qaziyev: Mən Şuşa Getmə, Başımə Güllə Çaxacam Deməmişəm", **AzadliqRadiosu**, 10 Mayıs 2020, (çevrimiçi), https://www.youtube.com/watch?v=c_fSFXCw6KY.

olsa da Ermenistan devletinin bundan habersiz olması olanaksızdır.³ RF böylece kendi dışında başka bir ülkenin bölgede arabulucu rolü oynamasını engellemiştir. Dolayısıyla, İran'ın Karabağ Savaşı'nda etkisiz bir oyuncu olduğu ve daha da önemlisi Ermenilerin ve RF'nin eşgüdümünde Azerbaycan siyasilerini tuzağa düşürdüğü kuşkusu yaranmıştır.⁴ Bugüne değin İran'ın Şuşa işgalinde doğrudan bir payı olduğunu gösteren belge sunulmamıştır.⁵ Ancak, arabulucu konumunda bir ülke olarak İran, elindeki diplomatik ve ekonomik araçlarla Ermenistan'ı varılan andlaşmanın gereğini yapmaya zorlamamıştır. Oysa, diplomatik temaslar ve ekonomik tehditlere yetinerek bu olaydan sonra Ermenistan ile ilişkilerini sürdürmüş, bu ülkeye önemli baskı uygulamamış ve sınırlarını anlaşmayı kullanan Ermenilere açık tutmuştur.⁶ Dolayısıyla, İran Aliyev'in yardım çağrısını olumlu yanıtlamakla önemli bir oyuncu olduğunu ve Şuşa başta olmak üzere Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarında yaşananlarda payı olmadığını kanıtlayabilirdi. Bunun yanı sıra sınırlarını Ermenistan'a kapatarak ve Azerbaycan'ı askerî açıdan kollayarak Güney Kafkas'ta kendisi için etki alanı oluşturabilirdi. Bu girişimiyle Güney Azerbaycanlılar başta olmak üzere İran vatandaşı Türklerin ve Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarının güvenini kazanarak rakip gördüğü Batı ülkeleri, Türkiye ve İsrail'in bölgede daha etkin bir rol üstlenmesinin karşısını da alabilirdi. Yalnız, Karabağ sorunun çözülmesi ve genel olarak daha güçlü bir Azerbaycan devleti İran'da yaşayan Türkleri (özellikle Güney Azerbaycanlıları) etkileyerek bu ülke için sorun oluşturma olasılığı da vardı. Bunun yanı sıra Ermenistan'a baskı uygulamak ve Azerbaycan'ı askerî açıdan kollamak İran'ı Rusya ile karşı karşıya getirebilirdi. Ermenistan'a karşı Azerbaycan'ı kollamak Batı ülkeler ile olan sorunları da artırabilirdi.⁷ Bu olanaklar ve olasılıklar İran'ı ikili oynamaya doğru itmiştir.

³ Thomas De Waal, **Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War**, New York, New York University Press, 2003, pp. 176-179; Alizadeh, "Rol Kuramı", s.110.

⁴ Örnek için bkz.: Vefa Qulizade, "Moşavere Sabeqe Dovlate Azerbaycan: Rusiye Yekbar Dekhalate İran dar Monaqeseye Qerebağ ra Motavaqqef Kard (Farsça)", **Arannews**, 15 Aralık 2013, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3H0Yia>.

⁵ Örneğin Tahran görüşmelerinde Azerbaycan'ı temsil eden Yakup Memmedov İran'ın Şuşa'nın düşmesinde doğrudan bir etkisinin olmadığını söylemiştir. Bkz.: Yakup Memmedov, "Yaqub Məmmədov 1992-ci İlin Tarixi Sırrını Açdı", **MİA**, 10 Ocak 2017, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3dJoxWg>

⁶ Alizadeh, "Rol Kuramı", ss.130-133.

⁷ Emil Souleimanov and Ondrej Ditrych, "Iran and Azerbaijan: A Contested Neighborhood", **Middle East Policy**, Volume: 14, No.2, 2007; Brenda Shaffer, **Borders and Brethren: Iran and the Challenge of Azerbaijani Identity**, Cambridge, MA and London, MIT Press, 2002; Michael P. Croissant, **The**

Aliyev'in iktidara gelmesiyle İran Ermenistan'a baskı oluşturmaktansa bu ülkeyle ilişkilerini sürdürmüş, çalışmanın izleyen bölümlerinde tartışılacağı üzere Azerbaycan'a kısıtlı gizli askeri eğitim sağlamıştır. Azerbaycan'la olan söz konusu askeri ilişkiler yıllarca gizli tutulmuştur ancak 2010'lu yıllarda iki önemli neden dolayı İran'ın güvenlik ve askeri sorumluları tarafından ülkenin amaçlarına uygun bir biçimde açıklanmıştır. Bu nedenlerin ilki kimi İran vatandaşı Türklerin ülkelerinin Ermenistan'la olan ilişkilerini eleştirmeleri, İran'ı Karabağ'ın işgalinde sorumlu görmeleri ve bu ülkenin kendine biçtiği Müslümanları savunma rolüne ters olarak Birinci Karabağ Savaşı'nda Fars milliyetçiliğine öncelik verdiğini ileri sürmeleri olmuştur. İkinci neden ise askeri yardımların açıklanmasının İran'ın Azerbaycan Cumhuriyetinde etkili olma amacına katkıda bulunabileceğidir.

Bu çalışmada 1994'te dondurulan ve 2020'de yeniden başlayan iki Karabağ Savaşı arasında İran'ın Azerbaycan'ın işgal edilen topraklarına yönelik siyaseti irdelenmiştir. Bu doğrultuda, söz konusu siyasetten sorumlu olan kesimlerin şimdiye değin araştırılmayan demeçleri, anıları, iddiaları ve söyleşileri incelenerek Birinci Karabağ Savaşı'nın nasıl ve hangi amaç için İran tarafından yeniden biçimlendirilip sunulduğu tartışılmıştır. Araştırılan metinlerin ve videoların siyasi güç ve tarihsel bağlamla ilişkide üretildiği için "söylem incelemesi" çalışmanın yöntemi olarak kullanılmıştır.

1. Sorgulanan Savaş

İran-Irak savaşından sonra İran'da yükselen Türklük ve Azerbaycanlılık bilinci 1990'lı yılların ikinci yarısında toplumsal harekete dönüşmüştür. 1995 meclis seçimleri sürecinde Tebriz'de yaşanan ayaklanmalar, Temmuz ayında geçirilen yıllık Babek Kalesi şölenleri, Hatemi yönetimi döneminde (1997-2005) artan Türkçe gazeteler ve kitaplar, ve özellikle Türk öğrencilerin yayımladığı dergiler, kurdukları dernekler, şölenler, gösteriler ve toplantılar Türklük bilincinde derin değişimlerin yaşandığını göstergesiydi.⁸ Birinci Karabağ Savaşı döneminde olduğu gibi savaştan sonra da kimi

---

Armenia-Azerbaijan Conflict: Causes and Implications, Greenwood Publishing Group, 1998; Thomas Goltz, "Eurasia Letter: The Hidden Russian Hand," **Foreign Policy**, No: 92, 1993, pp. 92-116.

⁸ Bkz.: Gilles Riaux, "The Formative Years of Azerbaijani Nationalism in Post-Revolutionary Iran", **Central Asian Survey**, Volume: 27, No:1, 2008, pp.45-58; Shaffer, A.g.e.; Emil Souleimanov vd. "The

Güney Azerbaycanlı öğrenciler, Karabağ'ın işgaline, katliamlara ve İran'ın Karabağ siyasetine karşı çıkmışlardır. 2000'li yıllarda Azerbaycanlı öğrenciler çeşitli toplantılar, yayınlar ve gösterilerle İran'da yaşayan Türklerin bu konuya duyarlılığını artırmaya çalışmışlardır. Örneğin, Nisan 2003'te Tebriz Azad Üniversitesi ve Tebriz Üniversitesi öğrencileri Karabağ'da yaşanan katliamları anlatmak için bir sergi düzenlemişlerdir ancak Ermenistan elçiliğinin itirazı ve Doğu Azerbaycan valiliğinin müdahalesiyle sergi iki gün sonra kapatılmıştır.⁹

İran'da devlete yakın kesimler dışında kimseye sokak gösterisi ve yürüyüş izini verilmez. Yalnız, bu kuralın tek istisnası Ermenilerin 24 Nisan yürüyüşleridir. Ermeniler her yıl Tahran ve İsfahan gibi kentlerde polis koruması altında yürüyüş düzenlerler. İran devleti, Birinci Dünya Savaşında Osmanlı topraklarında gerçekleştiği iddia edilen "Ermeni soykırımını" resmen tanımamaktadır. Buna karşın, rejime bağlı kesimler dışında yalnızca Ermenilere kentlerin kalabalık sokaklarında yürüyüş hakkı tanımak tartışma konusu olmuştur. Kimi Güney Azerbaycanlı, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı topraklarında yaşandığı iddia edilen "Ermeni soykırımına" ilişkin yürüyüş hakkı tanınırken aynı dönemde ülkenin Batı Azerbaycan ilinde on binlerce vatandaşın Asuriler ve Ermenilerce katliamını anmanın yasaklanmasına ve unutturulmasına karşı çıkmıştır.¹⁰ 2004'te bir grup Güney Azerbaycanlı İran İçişleri Bakanlığına bir dilekçe sunarak Birinci Dünya Savaşı süresinde Urmu (Urmiye), Salmas ve Hoy gibi kentlerde yaşanan söz konusu katliamları kınamak istediklerini bildirmişlerdir. Onlar İçişleri Bakanlığı'ndan olumsuz yanıt alınca Ermenilerin 24 Nisan 2004 yürüyüşü sırasında kınama etkinliği düzenlemişlerdir. Bu olayda birçok Güney Azerbaycanlı Ermeni göstericilerce yaralanıp kimisi de polis ve güvenlik

---

Rise of Nationalism among Iranian Azerbaijanis: A Step toward Iran's Disintegration?", **Middle East Review of International Affairs**, Volume: 17, No:1, 2013, p.76; Naseraddin Alizadeh (ed.), **Conbeşe Daneşcuiye Azerbaycan** (Farsça-Türkçe), Tebriz, 2005; Naseraddin Alizadeh ve Hadi Morteza (eds.), **Çaleşe Hoviyet dar Azerbaycan** (Farsça-Türkçe), İsfahan Teknik Üniversitesi, 2006; Cemil Doğaç İpek, "Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C:12, No.1, 2012, ss.267-283; Omid Shokri, "Negahi be Naşriyate Daneşcuiye Azerbaycan (Farsça)", **Conbeşe Daneşcuiye Azerbaycan** (ed. Naseraddin Alizadeh), Tebriz, 2005, ss.123-138.

⁹ Alizadeh, Conbeşe, s.52.

¹⁰ I. Dünya Savaşında İran'ın Batı Azerbaycan ilinde yaşananlar için Bkz.: Tohid Melekzadeh Dilmeqani, **Azerbaycan dar Cange Cahaniye Avval ya Facaye' Cilovluq, Akhtar** (Farsça), Tebriz, 2006; Asghar Heydari, "Holokaste Cilovluq dar İran ve Naqşe Engelestan dar an ya Talaşe Engelestan baraye Taşkile Cumhuriye Armanestan dar Khake İran (Farsça)", **Motaleate Tarikhi**, C:8, No. 31, 2010, ss. 231-261.

güçleri tarafından tutuklanmıştır.¹¹ Bunun ardından Türk öğrenciler Tebriz, Zencan ve Tahran Üniversiteleri başta olmak üzere birçok üniversitede tepki gösterileri ve toplantılar gerçekleştirmişlerdir. Tebriz Üniversitesi öğrencileri rektörlük binasında toplanarak resmi yürüyüş izni istemişlerdir. Sonunda itirazların büyümemesi için öğrenciler ve üniversite sorumluları bir gün sonra gerçekleşmesi kabul edilen bir toplantı üzerinde anlaşmışlardır. Binlerce öğrencinin katılımıyla geçirilen bu toplantıda Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan olaylar dışında Karabağ Savaşı da konunun uzmanlarınca anlatılmıştır.¹²

2005'te İran cumhurbaşkanı adaylığı olmak isteyen Aliakber Velayeti (Karabağ Savaşı döneminde İran Dışişleri Bakanı) Tebriz Üniversitesi konuşmasında İran'ın Karabağ Savaşı'na yönelik tutumunu eleştiren öğrencilerle karşılaşmıştır. Velayeti bu tepkilerle yüzleşince İran'ın Karabağ Savaşında Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanıdığını ve Azerbaycan'ı kolladığını ileri sürmüştür.¹³ Üniversitelerde Hocalı katliamıyla ilgili yıllık törenler geçirilip dergiler yayımlanmıştır. Örneğin, Urmiye Üniversitesi öğrencileri yıllık Karabağ haftası etkinliği düzenlemiştir.¹⁴ 2000'li yıllarda Karabağ Savaşı'nı anlatan farklı kitaplar yayımlanmıştır. Ayrıca, Türk nüfusunun ağırlıklı olduğu illerde yayımlanan gazeteler ve öğrenci dergileri Karabağ Savaşı'nda olup bitenlerle ilgili makaleler yayımlayarak toplumu bilgilendirmeye çalışmışlardır.¹⁵

¹¹ Alizadeh, Conbeşe, s.53.

¹² Alizadeh, A.g.e., ss.53-54.

¹³ Alizadeh, Conbeşe, ss.54-55.

¹⁴ İbrahim Savalan, "Sukht Urmu (Farsça)", **Conbeşe Daneşçuiye Azerbaycan** (ed. Naseraddin Alizadeh), Tebriz, 2005, s.57.

¹⁵ Shokri, A.g.e., s.129.

Fotoğraf 1: Ermenilerin Tahran’da Yıllık Yürüyüşleri

Kaynak: Afkarnews, SNN, Fararu ve Tasnimnews¹⁶

İran’ın Karabağ’ın işgaline yönelik tutumunu eleştirme üniversitelere kısıtlı kalmamıştır. Örneğin, İran’ın Ermenistan ile artan işbirliğine itiraz eden bir kitle 26 Aralık 2012’de Doğu Azerbaycan ilinin Marağa kentinde gösteri düzenlemiştir. Bu olayda içinde bir din adamının da bulunduğu birçok kişi tutuklanmışlardır.¹⁷ 2016’da Tebriz’de de benzer çağrılar olmuştur.¹⁸ Tebriz Traktör kulübü taraftarları defalarca Karabağ’a destek sloganlarını seslendirip Hocalı katliamı yıldönümlerini anmışlardır. Futbol oyunlarında Karabağ’daki işgal ve katliama itiraz edenler İran güvenlik güçlerince tutuklanmışlardır.¹⁹

Şubat 2019’da Ermenistan Başbakanı Paşinyan Tahran’ı ziyaret etmiştir. Onun, Hocalı katliamının yıl dönümünde Tahran Ararat salonunda “Karabağ Ermenistan’dır” pankartı önünde özçekimi (selfie) görüntüsü sosyal medyada paylaşıldıktan sonra geniş tepki çekmiştir. Bunun ardından Traktör takımı taraftarları statlarda “Karabağ bizimdir, bizim olacak” yazısıyla tepki gösterip Ermenistan bayrağını yakmışlardır.²⁰

¹⁶ Görsellerin kaynağı: **Farsnews/Afkarnews**, <https://bit.ly/3oKVAzO>; **SNN**, (Çevrimiçi), https://snn.ir/files/fa/news/1397/2/4/262210_861.jpg; **Fararu**, (Çevrimiçi), https://cdn.fararu.com/files/fa/news/1394/2/4/202442_845.jpg; “Rahpeymaiye Aramaneye Tehran dar 24 Avri, **Tasnim**, 24 Nisan 2014, (Çevrimiçi), <https://bit.ly/3ET5lla>.

¹⁷ Bu olayın haberi için Bkz.: “Konferanse Qarebağ, Talaşi baraye Tabraye İran (Farsça)”, **Güneynews**, 14 Temmuz 2013, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3doIWQh>.

¹⁸ Örneğin Bkz.: “Payame Hoccat’ul İslam Azimi Qadimi dar Khosuse Farakhane Tacammoe Ruze Pancşanbe (Farsça)”, **Araznews**, 6 Nisan 2016, (çevrimiçi), <https://www.araznews.org/fa/?p=24363>.

¹⁹ Örneğin Bkz.: “Tebriz: Bazdaşte Amir Valizadeh ve Azimi Qadim (Farsça)”, **Oyannews**, 9 Nisan 2016, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3GfFu71>; “Tamaşagerane Traktorsazi: Qarebağ Motaalleq be Mast ve Motaalleq be Ma Khahad Mand”, **Anadolu Haber Ajansı**, 1 Mart 2019, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3Gm1NYZ>; “Tebrizli Tarfatarlardan “Karabağ Bizimdir” Sloganı, **Cumhuriyet**, 2 Mart 2019, (çevrimiçi), <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/tebrizli-tarfatarlardan-karabag-bizimdir-slogani-1273564>

²⁰ “Haşiyeye Safare Paşinyan, Nokhostvazire Armanestan be İran (Farsça)”, **DW**, 2 Mart 2019, (çevrimiçi), <https://www.dw.com/fa-ir/iran/a-47751279>

Tepkilerin büyümesiyle oy almak isteyen Azerbaycanlı millet vekiller de mecliste bu olaya itiraz etmişlerdir. Urmu kentinin millet vekili Hadi Bahdırî İran Dışişleri Bakanı'nı meclise çağırarak sorgulayacağını bildirmiştir.²¹ Tepkilerin büyümesiyle rejime yakın gençler içinde tanınan Raifipur da konuya açıklama getirmek zorunda kalmıştır. Onun amacı Cumhurbaşkanı Ruhanî hükümetinin siyasetinin rejimin siyaseti olmadığını ileri sürerek İran Türkleri ve Azerbaycan Cumhuriyeti halkını ikna etmekte. Oysa, İran'ın üst düzey siyasetçileri bu konuyu görmezden gelmeyi tercih etmişlerdir. Raifipur bu konudaki kaygılarını şöyle anlatır:

“Ülkemizde Türk vatandaşlarımız var. Saygılı Türk vatandaşlarımız Ermenistan konusuna hassalar. ... Azerbaycan utanmazcasına bizim Ermenilerden yana olduğumuzu söylüyor. Bu iddiaları İran'da [etnik] ayrılıkçı eğilimleri güçlendirmek içindir. Pantürkizm ve Traktör takımının oyunlarında verilen “Azerbaycan bir olsun, merkezi Tebriz olsun” sloganları [bunun örneğidir]. Sayın Dışişleri Bakanı Dr. Zarif gel de açıklama yap; neden Hocalı katliamı gününde Ermenistan Cumhurbaşkanı'nı (Başbakanı'nı) İran'a davet ediyorsunuz? [Böylece] gelip Ararat salonunda konuşsun, arkasında da bir pankart açılsın ve üstünde “Karabağ Ermenistan'ın ayrılmaz toprağıdır” yazılsın! Ben Karabağ'ın İslam'ın ayrılmaz toprağı olduğunu söylüyorum. ... Gidin bakın, Ermenistan Başbakanı bunu yaptıktan sonra Azerbaycan Cumhuriyeti medyası [bizim hakkımızda] neler söylüyor. Gidin bakın ülkemizin Türk bölgelerinde öğrenciler kendi aralarında neler konuşuyorlar. Öğrenciler “şimdi doğru söylediğimizi anladınız mı?” diyorlar.”²²

2. Karabağ Savaşı'nın Yeniden Biçimlendirilmesi

Bir yandan İran vatandaşı Türkler ve özellikle Azerbaycanlı eylemcilerin baskısı ve öte yandan İran'ın etkilemek istediği Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarını ikna etme gereksinimi bu iki kesimle etkileşimde olan İranlı siyasetçileri tepki vermeye zorlamıştır. İki Karabağ savaşı arasında İran'ın önemli siyasetçileri ve devletin tekelinde olan ana medyaları genelde Karabağ Savaşı'na ilişkin sessiz kalmayı tercih etmişlerdir. Bunun nedeni İran Türklerini bu konuda bilgilendirmemek olabilir. Yalnız, Azeri-Seher TV gibi ülke içinde ulaşılmayan ve Azerbaycan Cumhuriyetine yönelik yayın yapan medyalar ve İran'ın Azerbaycan ilinden olan siyasetçiler Karabağ Savaşı'na ilişkin amaca uygun bilgiler yaymışlardır. Dolayısıyla, İran gerçekçi bir siyasetle amaç kitlesini bilgilendirmeyi ve ötekilere bilgi sağlamamayı hedefleyerek

²¹ DW, A. g.y.

²² Ali Akbar Raefipur, “Qarebağ ve Şahadate İranean”, **Havadarane Raefipur**, 13 Ekim 2020, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=lgXhhGUfiDI>

buna uygun görev paylaşımı yapmıştır. Öte yandan, İranlı Türk eylemciler ellerindeki kısıtlı araçlarla Karabağ Savaşı ve İran'ın tutumuna ilişkin kendi düşüncelerini yaymaya çalışmışlardır. Bu çekişmeler ve daha önce dokunulduğu gibi İran'ın Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarına yönelik propaganda yapma siyaseti bu konuda sorumlu olan kurumları, siyasetçileri, din adamlarını ve askerleri sessizliği bozmaya yönlendirmiştir. Bunlardan biri Erdebil'in eski valisi, 2012-2016 aralığında Erdebil'in millet vekili ve Meclisin Güvenlik Komisyonu'nun yardımcısı olan General Mensur Hakikatpur'dur. Sipah (İran Devriminin Muhafızları) üyesi olan Hakikatpur, Halk Cephesinden sonra iktidara gelen Haydar Aliyev ile ilişkide ve işbirliğinde olmuştur. Genel olarak İran'ın alt düzey siyasetçileri ve özellikle Hakikatpur Karabağ Savaşı'nda yaşananları yeniden biçimlendirerek sunmaya çalışmıştır. Bu nedenle burada General Hakikatpur'un savaştan sonraki anlatılarından yola çıkarak özellikle Şuşa işgali ve Hocalı katliamı sırasında yaşanan olaylar özetle anlatılacaktır. Hakikatpur bir söyleşisinde, Şuşa'nın işgal edildiği günde Tahran'da geçirilen Azerbaycan- Ermenistan görüşlerini göz ardı ederek bu kentin işgalini ve bu olaydan önce gerçekleşen Hocalı katliamını Halk Cephesi'nin güçlerini bölgeden çekmesi ile ilişkilendirmiştir:

“Halk Cephesi Azerbaycan'ın merkezi hükümetini [Ayaz Mütallibov ve Yakup Memmedov hükümetini] devirmek için [kendine bağlı askeri] güçlerini Karabağ'dan geri çekmiştir. Bu olay Şuşa'nın düşüşüne ve Hocalı katliamına sonuçlanır. Karabağ bölgelerinden çıkan bu güçler merkezi hükümeti devirmek için Bakü'ye doğru gelirler. Bu girişim Ermenilerin işbirliğiyle gerçekleşir. Bunun [Ermeniler ve Halk Cephesi'nin bu işbirliğinin] amacı rahatlıkla Karabağ'ı işgal etmektir.”²³

Halk Cephesi'ne bağlı savaşçıların Tahran görüşmeleri sırasında Bakü'deki iktidar çekişmelerine katılmak amacıyla bölgeden çekildiği Cephe'nin muhalifleri ve dönemin savunma bakanı Rahim Kaziyev tarafından da ileri sürülmüştür.²⁴ Kaziyev, savaşın ilk yıllarında Azerbaycan'ın ordu sahibi olmamasından ve savaşçılarının Sovyet ordusundan kalan askerlerden ve çeşitli siyasi grupların gönüllülerinden

²³ Mansur Hakikatpur, “Hadafe Amrika Teşkilatına İsraille Dovvom dar Mantaqe Ast (Farsça)”, **Fardanews**, 8 Kasım 2020, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3dMLgBE>

²⁴ Örneğin Şuşa'nın işgalinden sekiz gün sonra (16 Mayıs 1992'de) Kaziyev Bakü'de Halk Cephesi toplantısında bunu dile getirir. Bkz.: “Rahim Qaziyev Şuşa Getsə Başıma Güllər Vuracam İfadəsini İşlətməyib!”, **MsPartiot**, 10 Haziran 2010, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=b8JvvMauaB4>

oluşturduğundan söz etmiştir.²⁵ Büyük ölçüde Halk Cephesi ve küçük ölçekte Ayaz Mütellibov ve Haydar Aliyev'e yakınlığı olan bu gönüllülerin bir bölümü 20 Nisan 1992'den itibaren Bakü'de başlayan gösterilere ve iktidar savaşlarına katılmak üzere savaş bölgesinden ayrılmışlardır.²⁶ Kaziyev'in vurguladığı gibi gönüllüler bazen bir hafta bile sürmeyen kısa süreliğine cephelere gidip bireysel veya siyasi nedenlerden dolayı Bakü'ye veya yaşadıkları yerlere geri dönüyorlardı.²⁷ Başka bir deyişle onlar cephede bulunmayı Sovyetlerden kalan askerlere yardım gibi görüyorlardı, ancak cephelerden dönme düzensizliğe, istihbarat sızmasına ve özellikle çatışma dönemlerinde ürküntüye neden olabiliyordu. Dolayısıyla, Hakikatpur'un Şuşa'nın işgaline ilişkin bazı sözleri kısmen Azerbaycan siyasetçilerince de ileri sürülmüştür. Ancak, onun iddiasına karşın Şubat 1992'de gerçekleşen Hocalı katliamı döneminde Bakü'de geçirilen siyasi mitingler ve bu doğrultuda cepheyi terk eden gönüllüler olmamıştır. Daha da önemlisi Hakikatpur Şuşa ve Hocalı'da yaşananların Halk Cephesi ve Ermenilerin ortak girişimi ve işbirliğinin sonucu olduğunu ileri sürmüştür. Dolayısıyla, Karabağ Savaşı'nda yaşananları siyasi amaçları uğruna kullanmıştır. Böylece, Şuşa işgali ve Hocalı katliamını İran'da Türk-Azerbaycanlı etniğini kollayan Halk Cephesi'ni suçlamak için araçsallaştırmıştır. Üstelik, O Şuşa ve Hocalı olaylarının yaşandığı dönemde Halk Cephesi'nin iktidarda olmadığını da göz ardı etmiştir. Hakikatpur, Şuşa işgalinde Ermenileri kollayarak İran'ın arabuluculuk girişimini baltalayan RF'yi de görmezden gelmiştir. Daha önce de değinildiği üzere geçici olarak cumhurbaşkanlığı görevlerini üstelenen Yakup Memmedov ve Ermenistan Cumhurbaşkanı Ter Petrosyan, Tahran'da görüşmeleri gerçekleştirirken

²⁵ Örnek için Bkz.: Rahim Kaziyev, "Rəhim Qaziyev Elçibəy və Heydər Əliyev Haqda Sirləri Paylaşır", **Azadlıqradiosu**, 20 Mart 2013, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=BHA6yO5r8xU>; Rahim Kaziyev, "Şuşanın İşğalı ilə Bağlı Rəhim Qaziyev ilə Müsahibə", **Obyektiv TV**, 9 Mayıs 2012, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=eHoQF-yzpSI>.

²⁶ Örnek için Bkz.: "Rəhim Qaziyev: Mən Şuşa Getsə, Başıma Güllə Çaxacam Deməmişəm", **Azadlıqradiosu**, 10 Mayıs 2020, (çevrimiçi), https://www.youtube.com/watch?v=c_fSFXCw6KY; Rahim Kaziyev, "Şuşanın İşğalı ilə Bağlı Rəhim Qaziyev ilə Müsahibə", **Obyektiv TV**, 9 Mayıs 2012, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=eHoQF-yzpSI>.

²⁷ Örnek için Bkz. Rahim Kaziyev, "Müdafiə Naziri Rəhim Qaziyevin Cəbhə Bölgələrində Hərbiçi və Yerli Əhali ilə Görüşü", **Kinescope**, 6 Kasım 2018, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=GYZHjzSsEo>

RF destekli Ermeniler Şuşa'yı işgal etmiştir.²⁸ RF, Şuşa'nın işgalini Azerbaycan'daki etkilerini artırmak için kullanmıştır. Örneğin, Azerbaycan Savunma Bakanı Kaziyev, Şuşa'nın işgalinden sonra Moskova'ya gitmiş RF'den yardım istemiştir.²⁹ RF'nin Ayaz Mütəllibov'u³⁰ iktidara getirerek Bakü'de Rusya yanlısı bir hükümet kurma karşılığında Azerbaycan'ı askerî açıdan kollamasına ve Şuşa'nın kurtarılmasına yardımcı olacağına ilişkin birçok anlatı vardır.³¹ Şuşa'nın işgalinden dört gün sonra (12 Mayıs 1992'de) Mütəllibov, Memmedov ve Şuşa valisi Nizami Behmenov arasında bir görüşme gerçekleşmiştir. Daha sonra Şuşa işgali nedeniyle yargılanan Kaziyev, Behmenov'un mahkemedeki sözlerini şöyle anlatır: “[Bu üç kişi kendi aralarında konuşurken] Mütəllibov Behmenov'a arabalarınızı hazırlayın, ben 14 Mayıs'ta hakimiyete döneceğim, 15'inde de sizi Şuşa'ya geri göndereceğim.”³²

²⁸ De Waal, A.g.e. pp. 176-179

²⁹ Bkz.: Rahim Kaziyev, “Şuşanın İşgali ilə Bağlı Rəhim Qaziyev ilə Müsahibə”, **Obyektiv TV**, 9 Mayıs 2012, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=eHoQF-yzpsI>

³⁰ Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan Komünist Partisi'nin son başkanı ve Sovyet Azerbaycan'ın son Cumhurbaşkanı Ayaz Mütəllibov ülkenin ilk Cumhurbaşkanı olmuştur.

³¹ 12 Mayıs 1992'de Mecliste konuşan Başbakan Yardımcısı Vahid Ahmedov Rusya'nın siyasetini şöyle açıklamıştır: “Rus ordusundan beş piyade savaş aracı ve beş zırhlı araç alabildik... Azerbaycan çok zor durumdadır. Rusya ile harbi ve ekonomik anlaşma yapmazsak, büyük kayıplarımız olacaktır. Başka çıkış yolu yoktur. İran ve Türkiye hala bize bir silah bile vermemişler. Onlardan bize yardım olmamış gelecekte de olacağını düşünmüyorum... Rusya'nın amacı bizi 15 mayıstan (eski Cumhurbaşkanı Mütəllibov'un iktidara geri dönmesi için belirlenen tarihten bir gün sonra) önce dize çöktürmekti ve onlar artık bizi dize çöktürdüler... Siyasetimiz bizi buna getirip çıkardı. Nasıl oldu da, Ermenistan Rusya ile ortak bir dil bulabildi, amma biz bulamadık? ... Hepimiz bundan dolayı suçluyuz.” Ahmadov'un bu konuşmadan amacının ne olduğunu kestirmek zordur ancak konuşmadan varılacak sonuç RF'ye bağlılığın kaçınılmaz olduğu ve RF dışında başka bir devletin Azerbaycan'a yardım etmeyeceğidir. Bkz.: Mamed Velimemmedov, **Очерки по Карабахской войне**, Litres, 2019, s.74.

³² Bu anlatıya tepki gösteren Mütəllibov onu “saçmalık” olarak adlandırmış sözü geden tarihte Şuşa valisiyle görüşmediğini ileri sürmüştür. Oysa, Memmedov 2014 yılında bu üçlü arasında görüşmenin gerçekleştiğini onaylamıştır ancak Mütəllibov ve Behmenov arasında nelerin konuşulduğuna değinmemiştir. Bunun yanı sıra, dönemin Genel Kurmay Başkanı Şahin Musayev ve Şuşa Tugay'nın (brigade) başkanı Elburus Orucov'un kararlarıyla ilgili söylentiler ve tartışmalar vardır. Bir iddiaya göre Musayev Şuşa'nın işgalinden bir gün önce Orucov'u arayarak Şuşa'nın işgal edildiği 8 Mayıs 1992'de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı ve Kızılay'ın Şuşa'ya geleceğini söylemiş kentin çevresindeki mayınların temizlenmesini ve ön cephede olan teçhizatın geriye çekilmesini istemiştir. Bu iddia doğrusa Orucov'un yanıldığı veya yukarıdan gelen bir emiri uyguladığı ortaya çıkar. Örneğin Bkz.: “Generalın İstefasında Rusiya İzi: Elbrus Orucov Orada Hansı Oyunlardan Çıxıb”, **Anaxeber**, 30 Mart 2017, (çevrimiçi), <https://anaxeber.info/28417-generalin-istefasinda-rusiya-izi-elbrus-orucov-orada-hansi-oyunlardan-chixib.html>; Səyyad Ağbabalı, “Şuşanın İşgali”, **Azərbaycan Milli Kitabxanası**, 7 Mayıs 2009, (çevrimiçi), http://www.anl.az/down/meqale/525/525_may2009/77791.htm; “Ayaz Mütəllibov Nizami Bəhmənova deyib ki, hazırlaşın -Mayın 15-də Şuşaya dönürük”, **Azadlıq**, 14 Mayıs 2017, (çevrimiçi), <https://www.azadliq.net/xeber/157228/ayaz-mut%c9%99libov-nizami-b%c9%99hm%c9%99nova-deyib-ki-hazirlasin-mayin-15-d%c9%99-susaya-donuruk/>; Tural Həmid, “Laçının işgali (1992)”, **Azlogos**, 1 Aralık 2020, (çevrimiçi), <https://azlogos.eu/lacinin-ısgali-1992/>; Rahim Kaziyev, “Rəhim Qaziyev: Mən Şuşa Getsə, Başına

14 Mayıs 1992'de komünist üyelerin çoğunluğunu oluşturduğu Azerbaycan Yüksek Sovyet'i Mütellibov'u Hocalı olayında suçsuz bularak yeniden cumhurbaşkanı yapmıştır. Dolayısıyla, Azerbaycan muhalefeti ve gönüllü savaşçıları Şuşa işgali döneminde iki seçenikle karşı karşıya kalmışlardır: birincisi, ellerinde olan kısıtlı güçlerini Şuşa ve başka cephelere yönlendirerek Bakü'deki iktidarı RF eğilimli siyasetçilere bırakmak; ikincisi Bakü'deki iktidar savaşında etkili olmak için güçlerinin en azından bir bölümünü Bakü'ye çağırarak. Halk Cephesi başta olmak üzere Mütellibov'a karşı çıkan muhalefet ikinci yolu seçmiştir. Böylece, 18 Mayıs'ta (Laçın'ın işgali gününde) Ayaz Mütellibov devirmiş, Halk Cephesi üyesi İsa Kanber geçici olarak cumhurbaşkanlığı görevini üstelendikten sonra Elçibey iktidarı dönemi başlamıştır.

Elçibey iktidarı döneminin ilk aylarında Azerbaycan büyük askeri başarılar elde ederek Karabağ'ın yaklaşık yarısını geri almıştır. Bu ilkin kazanımlarda etkili olan güçlerden biri Albay Suret Hüseyinov'un birlikleri olmuştur. Ancak, siyasete karışmak isteyen ve darbe girişiminde olmasından kuşku duyulan Hüseyinov ile Halk Cephesi arasındaki çekişmeler askeri başarıları tersine çevirmiştir. Bu çekişmeler Azerbaycan silahlı güçlerini olumsuz etkileyerek elde edilen toprakların önemli bir bölümü (özellikle Terter-Kelbecer yolu) kaybedilmiştir. 1993 Mart ve Nisan aylarında giden muharebelerde stratejik öneme sahip olan (Terter-Kelbecer yolunun Ermenilerin eline geçmesiyle kuşatılan) Kelbecer'in kaybı Elçibey ve Halk Cephesi iktidarının temellerini sarsmıştır. Kelbecer'in işgalinden sonra Gence'de etkili olan Hüseyinov güçleri ve Halk Cephesi iktidarı arasındaki çekişmeler büyümüştür.

Halk Cephesi, Sovyet döneminden kalan RF ordusunu 24 Mayıs 1993'te ülkeden çıkarmıştır. Doğruluğu tartışma konusu olagelen bir iddiaya göre, RF ordusu Gence'yi terk ederken silahlarını bazı yerlilere (bir anlatıya göre Hüseyinov'a) bırakmıştır.³³ 4

Güllə Çaxacam Deməmişəm", **Azadliqradiosu**, 10 Mayıs 2020, (çevrimiçi), https://www.youtube.com/watch?v=c_fSFXCw6KY.

³³ Savunma Bakanı Kazıyev bir söyleşisinde Rus ordusunun "silah sürsətını aldık (ve) gönderdik" der ancak bu silahların kime verildiğinden söz etmez. Bkz. Rahim Kazıyev, "Rəhim Qazıyev: Mən Şuşa Getsə, Başıma Güllə Çaxacam Deməmişəm", **Azadliqradiosu**, 10 Mayıs 2020, (çevrimiçi), https://www.youtube.com/watch?v=c_fSFXCw6KY.

Haziran 1993'te Elçibey Hüseynov'a bağlı Gence'deki güçlerin silahlarını vermelerini istemiştir. Şubat 1993'te görevinden alınan Hüseynov bu karara uymamış ve emiri getiren Savunma Bakanı Yardımcısı İsa Sadıkov'u döverek tutuklamıştır.³⁴ Gence Hüseynov'un denetiminde olduğu günlerde (7, 8 veya 9 Haziran 1993'te) İran'ın Azerbaycan Elçisi Aliasghar Nahavendian Gence'ye giderek Hüseynov ile görüşüp ona Kuran hediye etmiştir. Hüseynov'un kendi anlatısına göre o İran Elçisi'nin yardımcısıyla görüşmüştür.³⁵ Onun 2020'de bir söyleşide aktardığı bilgilere göre bu görüşmede söz konusu İranlı diplomat Elçibey'in yerine Haydar Aliyev'in iktidara gelmesine yardımcı olmasını istemiştir ancak Hüseynov onu kovduğunu ileri sürerek eleştirilere karşı kendini savunur.³⁶ Bakü'nün yakınlarına kadar ilerleyen Hüseynov'la savaş bitsin diye İsa Kanber meclis başkanlığından istifa etmiş ancak bu da Hüseynov'u yatıştırmamıştır. Böylece, Karabağ'da savaş sürürken Elçibey, önemli bir karar almak zorunda kalmıştır: Hüseynov'a bağlı güçler ile iç savaşa girmek veya iktidarı bırakmak. Elçibey bunlardan ikincisini seçmiştir. O, Nahcivan Özerk Bölgesi Meclis Başkanı olan Aliyev'i arabuluculuk ve "aksakallık" yapmak için Bakü'ye çağırmış kendisi Nahcivan'a gitmiştir. İran kaynaklarının iddialarına göre Rafsancani'nin özel uçağı Aliyev'i Nahcivan'dan Bakü'ye taşımıştır.³⁷ Böylece, Halk Cephesi iktidarı dönemi sona ermiş Nahcivan'da olduğu dönemden İran, Türkiye ve RF ile ilişkilerini geliştiren Haydar Aliyev cumhurbaşkanlığı görevine getirilmiş Albay Hüseynov da başbakan olmuştur. Dolayısıyla, Karabağ Savaşı'nın iki tarafını birbirine karşı kollayan RF, savaşı kullanarak Güney Kafkas'taki etki alanını genişletmiştir.³⁸ Bu gelişmelerde İran'ın da kendi çapında etkisi (veya en azından çıkarları) olduğu anlaşılmaktadır.

³⁴ Örneğin dönemin İçişleri Bakanı İskender Hamidov'un anlatısına bakınız: İskender Hamidov, "İsgəndər Həmidov Surət Hüseynov və Gəncə Qiyamı Haqqında Danışır", **Isgender Hemidov**, 9 Eylül 2019, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=5NNuMDTtPwU>

³⁵ Bkz.: Suret Hüseynov, "Surət Hüseynov: Prezident Qvardiyasının Əsgərlərini Pənah Hüseyn Güllələtdirib", **Meydan TV**, 2 Temmuz 2020, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=81vLs-tUBQI>

³⁶ Bkz.: Suret Hüseynov, "Neft Ölkəsi Vətəndaşına Baxın, Verirlər 190 Manat, Ölkə Korrupsiya İçində Boğulur", **BBC News Azərbaycanca**, 5 Haziran 2021, (çevrimiçi), https://www.youtube.com/watch?v=4aaUKOCm_9o

³⁷ Ahmad Ovlanasab, "Omid be Payane Modele Ehterame Yekcanebe", **Diplomasiye İrani**, 21 Haziran 2013, (çevrimiçi), <https://bit.ly/33h4wof>

³⁸ Velimemmedov, A.g.e. ss.71-73.

Birçok araştırmacıya göre Elçibey iktidarının çökmesinde petrol sözleşmelerinin de önemli payı olmuştur. Elçibey, Hazar Denizi petrolünün çıkarılmasında İran ve RF'ye pay vermek istememiştir.³⁹ Aliyev-Hüseynov iktidarı döneminde RF ve İran'ın bu sözleşmeye katılması gündeme gelmiştir. Ayrıca, Azerbaycan bu dönemde Elçibey'in karşı olduğu ve RF çıkarları yönünde olan Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye olmuştur. Ermeniler Aliyev-Hüseynov iktidarının ilk yılında Azerbaycan'ın altı ilini daha işgal etmişlerdir. Yalnız, Hocalı'nın işgali Mütallibov'un, Şuşa ve Laçın'ın düşmesi Memmedov'un ve Kelbecer'in işgali Elçibey'in iktidarını sarsmasına karşın Ağdere, Ağdam, Füzuli, Zengilan, Kubadlı ve Cebrayıl'ın işgali Aliyev-Hüseynov ikilisini iktidardan devirememiştir.⁴⁰

İran'ın üstte düzey siyasetçileri 1994-2020 döneminde genelde Karabağ'ın işgaline ve burada özetle dokunulan olaylara sessiz kalmayı seçerken Hakikatpur gibi daha alt düzey siyasetçi-askerler algı oluşturmak amacıyla konuyu belli çıkarlar yönünde yorumlayıp kurgulamışlardır. Ayrıca, İran siyasetçileri ilk Karabağ Savaşı'nda RF'nin Kafkas'ta belirleyici olduğunu kabullenmişlerdir. RF'nin Karabağ işgalindeki etkisine karşı sessizliğinin başka bir nedeni iki ülkenin Ermeniler aracılığıyla Azerbaycan'ı kısıtlama amaçlarının örtüştüğü de olabilir.⁴¹ Bu nedenle Hakikatpur da RF etkenini görmezden gelerek İran'a karşı siyasetiyle tanınan Halk Cephesi'ni işgal ve katliamın tek sorumlusu ve hatta Ermenilerin ortağı gibi göstermiştir.

Hakikatpur, bunun yanı sıra savaş döneminde Karabağ'ın en önemli savunucusu gibi sunmuştur. O, Azerbaycan'ın "mazlum", Ermenilerin "tecavüzcü" ve Karabağ'ın "Azerbaycan ve İslam toprağı" olduğuna değinerek Karabağ'ın Azerbaycan'a geri verilmesi gerektiğini söylemiştir. Hakikatpur'un açısından İran'ın Azerbaycan'ı kollaması "etnik konular ve güdülerle" bağlantılı değil "mazlumun yanında olma"

³⁹ Ali Başaran, "Dış Siyasi, İktisadi İlişkiler Etkileşimi Çerçevesinde Yeltsin Dönemi Rusya-Türkiye İlişkileri", Ankara Üniversitesi SBF Doktora Tezi, 2013, s.85.

⁴⁰ Beklenildiği gibi Aliyev ile Hüseynov arasındaki ittifak kısa süre sürmüş 1994'te Hüseynov'un yeniden darbe yapma girişiminde olduğu ileri sürülmüştür. Bu olaylardan sonra Moskova'ya kaçan Hüseynov 1997'de Azerbaycan'a getirilerek yargılanmıştır. Böylece Azerbaycan'da tek adam iktidarı dönemi başlamıştır.

⁴¹ Atay Akdevelioğlu, "İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C: 1, No:2, 2004, ss. 129-160.

ilkesinden ileri gelmektedir: “...biz bu nedenle ve stratejik ilkelerimizden dolayı Azerbaycan’ın mazlum olduğunu anladık ve mazlumun yardımına gittik. Son yıllarda bizimle komşuluk ve etnik bağı olmayan Suriye’ye [Beşar Esad’a] bile mazlum olduğunu düşündüğümüz için yardım ettik.”⁴² Onun iddiasına göre, bu sebeple İran’ın “tüm siyasetçileri, din sorumluları, dini önderleri ve mercileri [müçtehitleri]” barışın sağlanması ve Azerbaycan’ın güçlenmesi için bu ülkeyi kollamışlardır.⁴³

Hakikatpur RF’ye bağlı Karabağ çetesi yerine Batı eğilimli Paşinyan’ın başbakan olmasıyla sonuçlanan ayaklanmaları darbe adlandırarak Evran’ın RF yerine Amerika’ya doğru kaydığını ileri sürüp, eleştirmiştir.⁴⁴ Onun, açısından “Amerikan’ının amacı [Ermenilerin işgalindeki] Karabağ’da ikinci bir İsrail kurmaktır.”⁴⁵ Burada, Suriye ve İsrail’in örnek verilmesi İran’da yaşayan Türklerin eleştirilerine ve Azerbaycan Cumhuriyetinde etkilemek istedikleri kitlenin sorularına yanıt niteliğindedir. Böylece, Hakikatpur, İran’ın Ermenistan’ı İsrail gibi işgalci ve Azerbaycan’ı Filistin ve Suriye gibi “mazlum” bir ülke olarak tanıdığını açıklamaya çalışır. İran’ın Azerbaycan’a karşı tutumunda etnik konuların etkili olmadığını ileri süren Hakikatpur aynı söyleşinin devamında Fars milliyetçiliğine vurgu yapar: “Biz [İran ve Azerbaycan’da] ortak uygarlığımızı oluşturan konular üzerinde durmalıyız. Biz ortak dil, ortak tarih, ortak inanç, ortak kökler ve... aramalıyız. Böylelikle Kafkas’la bağlantılarımızı kurabiliriz. Türkiye’nin Kafkas’ta yaptıkları uydurmadır. Türkler Azerbaycanlıların arkadaşı değildir.” Söyleşinin devamında vurgu yaptığı gibi onun etnik yaklaşımda kırmızı çizgisi Türklüktür. Bunun tersine, Fars merkezli kimlik ve dilin yayılmasını gerekli ve Farsçayı sözünü ettiği ortak dil olarak görüyor: “Onlar [Azerbaycanlılar] asaletlerine dönmeliler. Farsça Kafkas’ın önemli kültürel öğelerindendir...”⁴⁶

Hakikatpur ve genelde Azerbaycan illerinden resmi yetkililer tüm İranlıların ve Azerbaycanlıların değil hedefledikleri kitleye yönelik demeçleriyle kuşkuları gidermeye çalışılmışlardır. Bununla birlikte, İran’ın dini liderleri, cumhurbaşkanları

⁴² Mansur Hakikatpur, “Hadafe Amrika Teşkile İsraille Dovvom dar Mantaqe Ast (Farsça)”, **Fardanews**, 8 Kasım 2020, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3dMLgBE>

⁴³ Hakikatpur, A.g.y.

⁴⁴ Hakikatpur, A.g.y.

⁴⁵ Hakikatpur, A.g.y.

⁴⁶ Hakikatpur, A.g.y.

ve bakanları Karabağ konusunu gündeme getirmeme siyasetini 1994-2020 döneminde sürdürmüşlerdir. Söz konusu yerli siyasetçiler, illerin resmi dini sorumluları, kimi askerler ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nde İran'a eğilim gösteren kesimler İran'ın dini lideri Ayetullah Hamenei'nin (Hamaney'in) "Karabağ İslam toprağıdır" sözünü tekrarlamıştır. Yalnız, Hamenei'nin nerede ve ne zaman bunu söylediği, böyle düşünüyorsa neden başka örneklerde olduğu gibi açık bir şekilde dile getirmediği ve neden İslam toprağını işgal eden Ermenistan cumhurbaşkanlarının hepsiyle görüştüğü belli değildir. Belli olan konu onun iki Karabağ Savaşı arasında hiçbir kamuya açık konuşmasında Karabağ adını dile getirmemesi ve işgalden dolayı Ermenistan'ı eleştirmemesidir. Hamenei 1994-2020 aralığında yalnızca Ermenistan ve Azerbaycan üst düzey siyasetçileriyle görüşmelerinde "Karabağ" adını dile getirip işgal konusuna dokunmadan kısa şekilde "münakaşanın" barışçıl siyasi yollar ile çözülmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁷ Onun bu sözleri bile rejimin tekelinde ve kendi denetiminde olan ana medya tarafından yansıtılmamıştır. İki savaş aralığında sessizliğini sürdüren Hamenei, Birinci Karabağ Savaşı sırasında üç kez Karabağ'dan söz etmiştir. İlk olarak, 6 Nisan 1992'de (Hocalı katliamından yaklaşık 40 gün sonra) yıllık Haç merasimi için verdiği beyanatta "Karabağ" ve "Kafkas" kelimelerine dokunmuştur.⁴⁸ Birkaç cümleye varan ikinci (en uzun konuşması) 1993'te Tebriz ziyaretinde olmuştur. Karabağ'la ilgili içerik üreten İranlı siyasetçiler ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nde İran eğilimli kesimlerce sıkça kaynak gösterilen bu kısa konuşmada Hamenei Lübnan, Tacikistan, Filistin ve Bosna Hersek'te Müslümanların durumuna dokunmakla birlikte Karabağ konusuna şöyle yaklaşmıştır:

"Karabağ bölgesinde, Ermenistan Devleti ve bu bölgenin Ermenileri Müslümanlara zulüm ediyorlar. Biz Ermenistan devletinin himayesiyle Ermenilerin son zamanlarda Karabağ'da yaptıkları hamleleri kınıyoruz. Bu hamleler ile ülkemizin Ermenileri arasında

⁴⁷ Örneğin Bkz.: "Haşiyeye Safare Paşinyan, Nokhostvazire Armanestan be İran (Farsça)", **DW**, 2 Mart 2019, (çevrimiçi), <https://www.dw.com/fa-ir/iran/a-47751279>. Bunun yanı sıra, Hamenei 1998'de Tahran'da geçirilen İslami Ülkeler Konferansı'nın açılış töreninde "Bosna'da, Keşmir'de, Somali'de, Karabağ'da ve dünyanın başka yerlerinde Müslümanlar sorunlarla karşı karşıyalar" tümcesini kurmuştur. Bkz.: "Rahbare Moazzame Enqelab: Qarebağ Khake Eslam Ast (Farsça)", **Tabnak**, 3 Mart 2019, (çevrimiçi), <https://bit.ly/31P6Geb>

⁴⁸ "Rahbare Moazzame Enqelab: Qarebağ Khake Eslam Ast (Farsça)", **Tabnak**, 3 Mart 2019, (çevrimiçi), <https://bit.ly/31P6Geb>

bir bağlantı yoktur. Biz kendi Ermenilerimizden o bölgedeki Ermenilerin yaptıklarını kınamalarını bekliyoruz.”⁴⁹

Hamenei üçüncü kez 1994’te hacdan sorumlu kişilerle görüşmesinde Bosna Hersek konusuna dokunduktan sonra “yakınımızda, Azerbaycan Cumhuriyeti bölgelerinden olan Karabağ Müslümanları hakkında yapılanlar bu (Bosna Hersek’teki) faciaların benzeridir” cümlesini kurmuştur.⁵⁰ Karabağ konusuyla farklı olarak, Hamenei ve İran’ın birinci düzey siyasetçileri ve askerleri defalarca Filistin, Lübnan, Yemen ve Suriye’ye ilişkin konuşmuşlardır. Benzer bir biçimde Şii din önderleri genelde Karabağ’ı görmezden gelmiş, dinci kesimler sessiz kalmış ve Azerbaycan illerinin resmi yetkilileri Filistin, Suriye, Lübnan, Bahreyn, Yemen ve Irak’la karşılaştırıldığında çok nadir durumlarda Karabağ’la ilgili, belli kitlelere amaçlarına uygun içerik sunmuşlardır. Örneğin, İran bir Müslüman ülke olan Filistin’in topraklarını işgal ettiğinden dolayı İsrail’i tanımamaktadır ve bu ülkeyi tanıyanlar ve İsrail’le herhangi bir ilişki kuranları hain olarak görmüştür. Oysa, Hamenei ve İran’ın cumhurbaşkanları Ermenistan’ı çoğunluğunu Müslüman Şiilerin oluşturduğu bir ülkenin topraklarını işgal ettiğinden dolayı eleştirmekten bile çekinmiş Ermenistan’ın tüm cumhurbaşkanlarıyla görüşmüş antlaşmalar imzalamışlardır. Ermenistan ve İran arasındaki çok yönlü ilişkileri iki ülke arasındaki konulara kısıtlı kalmamış işgal altında olan Azerbaycan toprağı, Karabağ’ı da içermiştir. Örneğin, İran’ın eski Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani Ermenistan Cumhurbaşkanı Paşinyan’ın 2019’deki Tahran ziyaretinde Azerbaycan ve İran sınırında olup Karabağ Ermenileri eline geçen Hudaferin Barajıyla ilgili sözleşme imzalamışlardır.⁵¹

Daha önce dokunulduğu üzere Hakikatpur Ermeni işgalinde olan Karabağ’da ikinci İsrail’in kurulmak istendiğinden söz eder ancak bu toprakları işgal eden Ermenilerin en büyük kollayıcısı olan RF güçleri yerine gözleri Amerika’ya çevirmeye çalışır. RF’nin Kafkaslardaki çıkarlarının İran’la örtüştüğünü düşünen Hakikatpur Nahcivan’ı Azerbaycan’ın ana topraklarından ayıran Zengezor’un önemini şöyle anlatır:

⁴⁹ Resad İsmailov, “Həmin kişi həmin fətva”, **Resad İsmailov Facebook Sayfası**, 25 Temmuz 2021, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3rTCvNK>

⁵⁰ “Rahbare Moazzame Enqelab: Qarebağ Khake Eslam Ast (Farsça)”, **Tabnak**, 3 Mart 2019, (çevrimiçi), <https://bit.ly/31P6Geb>

⁵¹ Bkz. “Mohemterin Khoruciye Mozakereye Rohani ba Paşinyan (Farsça)”, **Khabirnews**, 27 Şubat 2019, (çevrimiçi), <https://www.khabirnews.ir/board/detail/139895/>

“Bizim orada (Zengezor’da) bir güvenlik şeridimiz vardır. Bölge’de bazı planları uygulamak istiyorlardı. Bu bir Pantürkizm senaryosuydu. Pantürkizm senaryosu ilk başta Kafkas’tan başladı ve daha sonra Osmanlı ve Türkiye’ye aktarıldı. Bu senaryonun amacı Avrasya’dan Türkiye bir ülke kurmaktır. Bu ülke Kafkas’ın bir bölümünü, İran’ın kuzey-batısını ve Kırgızistan, Türkmenistan ve Kazakistan gibi ülkeleri içeriyordu. Gerçek amaçları bir siyasi birlik bölgesi kurmaktır. Bu izlenince Sovyetlerin topraklarına tehdit oluşturuyordu. Dolayısıyla, Sovyetler de bu bölgenin kara bağlantısını kesmeyi tasarladı. Böylece, güvenlik açısından bu toprakları birbirinden ayıracak bir şerit (Ermenistan’ın güneyinde olan Zengezor’u) oluşturarak [Pantürkizm izlencesini] tasarlayan Osmanlıları uyardı. [Sovyetler bunu uygulamakla] “öyle düşündüğünüz gibi değil, bir izleninceyle kolay kolay Güney ve Kuzey Kafkas’ı ele geçiremezsiniz” demek istedi. [Ayrıca Sovyetler] İran’ın kuzey-batısındaki bölgeleri ele geçirerek [Osmanlılara] Hazar kıyılarından Kırgızistan ve Türkmenistan’a uzanmakla Afganistan’ın Türk bölgelerine el koyamayacaklarını anlattı. Dolayısıyla, Sovyetler bir güvenlik ve askeri hamleyle bu bölge [Nahcivan ve Azerbaycan’ın ana toprakları] arasındaki bağı kesti.”⁵²

Dolayısıyla, Hakikatpur Zengezor’un Azerbaycan’dan alınarak Ermenistan’a verildiğini, ancak bu olayın büyük Türk nüfusunu barındıran İran’ın da yararına olduğunu düşünmektedir. Böyle bir çıkar söz konusu olunca Zengezor’dan silinen Müslüman topluluğuna veya Zengezor’un da bir zamanlar Müslüman toprağı olduğuna değinmeye gerek duymamıştır.

3. Biz Karabağ Savaşı’nın Gerçek Kahramanlarıyız

General Hakikatpur iç ve dış baskılardan dolayı 2010’lı yıllarda İran’ın Karabağ’daki askeri varlığına ilişkin yaklaşık iki dakikalık bir video⁵³ yayımlamıştır. O dönem General Noiaghdem ile çalışan ve askeri görevler için Azerbaycan’da bulunan Erdebil Sıphah’ının eski istihbarat yardımcısı Albay Ali Rezai Hakikatpur’un Kudüs Sıphah’ı⁵⁴ üyesi olduğunu belirtmiştir.⁵⁵ Dolayısıyla, General Hakikatpur’un Erdebil’in eski valisi, meclisin güvenlik komisyonu yardımcısı ve Kudüs Sıphahi üyesi olduğu göz önünde bulundurulursa videonun resmi siyasi amaçlara uygun yayımlandığı olasılığı

⁵² Mansur Hakikatpur, “Hadafe Amrika Teşkilatı İsraille Dovvom dar Mantaqe Ast (Farsça)”, **Fardanews**, 8 Kasım 2020, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3dMLgBE>

⁵³ Örneğin bu video Türk/Azerbaycan karşıtlığıyla bilinen ve İran’ın güvenlik kurumlarıyla bağlantılı olduğuna ilişkin söylentiler olan Azeriha sitesi tarafından da yayımlanmıştır. Bkz.: “Agar Komakhaye İran be Cumhuriye Azerbaycane Cali Nabud Arteşe Armanestan ta Baku Pişravi Mikard (Farsça)”, **Avesta jam**, 8 Nisan 2018, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=PqyMCUfvPeY>; “Sardar Haqiqatpur dar Kenare Heydar Aliyef”, **Aparat/Tabrize Bidar**, 2016, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3dz0gII>.

⁵⁴ Kudüs Sıphah’ı Devrim Muhafızlarının yurtdışı operasyonlarından sorumludur.

⁵⁵ Ali Rezai, “Goftoguye Ekhtesasi ba Serhange Sepah Ali Rezai, Bakhşe Dovvom (Farsça)”, **VOA Lastpage**, 26 Kasım 2021, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=MIUpgXmXfik>

üzerinde durulabilir. Bu video da ülke çapında yayım yapan televizyonlar tarafından değil İran'da kısıtlı kesimleri ve Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarının tümünü muhatap alan kanallarda yayımlanmıştır. Hakikatpur'un yayımladığı videoda Azerbaycan askerlerini eğiten İranlılar gösterilmektedir. Ancak videoda belirlenen tarih bu eğitimlerin en azından bir kısmının Birinci Karabağ Savaşı'nın bitmesinden yaklaşık beş ay sonra (Ekim 1994'te) verildiğini kanıtlamaktadır.⁵⁶ Video askeri eğitim dışında, Haydar Aliyev'in (Hakikatpur'un da olduğu) bir toplantıda konuştuğunu göstermektedir. Hakikatpur'un verdiği demeçler bu videonun propaganda ve tehdit amaçlı yayımlandığını göstermektedir:

“Karabağ savaşı döneminde İran'ın askeri varlığını kanıtlamak için iki dakikalık bir video yaydım. Dedim 2000 dakika videonun iki dakikasdır. Bakü'de oturanlar ve İran'a karşı propaganda yayanların kendileri ve aileleri Karabağ savaşına katılmamışlar, ancak benim arabam Karabağ savaşında mayına basarak param parça oldu.”⁵⁷

Hakikatpur'un arabasının gerçekten mayın üzerinden geçip geçmediğini onaylamak şimdilik olanaksızdır ancak daha sonra tartışılacağı üzere başka askerler ve siyasetçiler de bu gibi hamaset dolu sözler söylemiştir. Ayrıca, 2 dakikalık videoyu yayımlayanların neden 2000 dakikalık videoyu yayımlamadıkları da belirsizdir.

Bunun yanı sıra kaynağı belli olmayan başka kısa bir video⁵⁸ da internette yayımlanmıştır. Yaklaşık 25 İranlı askeri bir mağarada gösteren bu videoda mağara duvarlarında Latin alfabesiyle yazılmış “Yaşasın Azerbaycan” yazısı görülmektedir. İran ordusu (özellikle Sipah) Latin alfabesini Batıcılık simgesi olarak gördüğünden mağara duvarlarında görülenlerin Azerbaycan vatandaşlarınca yazıldığı olasılığı üzerinde durabiliriz. Dolayısıyla, mağaranın Azerbaycan'da olduğu, İran'daysa Azerbaycan askerlerinin de bu mağarayı kullandığı veya ortak bir tatbikatın görüntüleri olduğu muhtemeldir. Yalnız bu videonun da Karabağ Savaşı'yla ilgili olup olmadığı ve hangi dönemde çekildiği konusunda bir bilgi yoktur.

Bu iki video dışında Mohsen Hadi'nin yönetmeni olduğu Aras'ın Dayaz Günü (2016) belgeselinde 1993-4 yıllarında Azerbaycan ordusuna eğitim veren veya sorumlu olan

⁵⁶ Mohsen Hadi, “Araz'ın Dayaz Günü”, **Müsəlman Xalq**, 3 Mayıs 2019, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=cqHoLIXrpgA> (59'cu dakika).

⁵⁷ Mansur Hakikatpur: “İran dar Cange Qarebağ Yek Havapeyma Por az Mohemmat be Azerbaycan Dad (Farsça)”, **Azeriha**, 4 Nisan 2007, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3etN5Tp>

⁵⁸ “Sadaye Delneşine Hac Abbas Abdollahi”, **Dalfak**, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3oAnUVk>

Sipah subayları General Hoccet Kebiri, General Hamid Alizadeh ve General Mustafa Ekberi İran'ın Karabağ Savaşı'ndaki askeri varlığıyla ilgili bazı bilgiler sağlamışlardır.⁵⁹

Hakikatpur'un anlatısına göre İran askerleri Haydar Aliyev'in isteği üzere Azerbaycan'a gitmişlerdir:

Bizim ilk amacımız yaklaşık 6,500 Azerbaycanlı askeri eğitmektir. Filmlerde gördüğünüz tatbikata Aliyev de gelmişti. O, tatbikatı Hz. Seyyid'üşŞüheda (İmam Hüseyin) adıyla başlattı. Aliyev bizim eğittiğimiz askerlerin becerilerine görünce "siz bana asker değil kaplan eğitmişsiniz" dedi.⁶⁰

Öte yandan General Kebiri, Aliyev döneminde 8.000 Azerbaycanlı subaya eğitim verdiğine ve "150 İranlının" onunla birlikte savaşa katıldığına değinmiştir.⁶¹ O, İslam Toprağı oturumunda İran'ın Azerbaycan'a 25 milyon dolarlık silah sattığını da vurgulamıştır.⁶² Dönemin Cumhurbaşkanı Rafsancani de 30 milyon dolarlık silah anlaşmasının kararlaştırıldığından söz etmiş⁶³ ancak bu silahların Azerbaycan'a verilip verilmediğine değinmemiştir. Hakikatpur bu anlaşmayı aşağılayıcı bir dille anlatır:

"Bakü, Karabağ savaşında sağladığımız silah yardımından dolayı 30 milyon dolar bize borçludur. Yalnız İran, çok yüce bir devlettir. Bu konuyu hiçbir zaman gündeme getirmedir. Türkiye olsaydı şimdiye değin bu parayı almıştı veya bunun on katı değerinde olan bir imtiyaz koparmıştı."⁶⁴

Üstelik Rafsancani anılarında İran'ın sınıra asker sevk ettiğinden ve İsviçre aracılığıyla ABD'den uyarı aldığından söz etmiştir. ABD bu uyarıda İran'ın "askeri müdahale yapmamasını istenmiştir."⁶⁵ Sonuç olarak, 2010'lı yıllarda yayımlanan

⁵⁹ Mohsen Hadi, "Araz'ın Dayaz Günü", **Müsəlman Xalq**, 3 Mayıs 2019, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=cqHoLIXrpqA>

⁶⁰ Mansur Hakikatpur, "Hadafe Amrika Teşkilə İsrailə Dovvom dar Mantaqe Ast (Farsça)", **Fardanews**, 8 Kasım 2020, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3dMLgBE>

⁶¹ "İran Tanha Hamiye Azerbaycan dar Sakhtarin Şarayet Bude Ast (Farsça)", **İrna**, 16 Aralık 2020, (çevrimiçi), <https://bit.ly/2Ppo9Uy>

⁶² "Savabeqe Hemayathaye Nezamiye İran az Cumhuriye Azerbaycan (Farsça)", **Donyaye Eqtesad**, 7 Ekim 2021, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3o87zXR>

⁶³ Alizadeh, "Role Kuramı", s.130.

⁶⁴ Mansur Hakikatpur: "İran dar Cange Qarebağ Yek Havapeyma Por az Mohemmat be Azerbaycan Dad (Farsça)", **Azeriha**, 4 Nisan 2007, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3etN5Tp>

⁶⁵ Akbar H. Rafsancani, **Karnameye ve Khaterate Haşemi Rafsancani** (Farsça), Sale 1372, Tahrán, 2016, ss.297-8.

videolar İran'ın Aliyev döneminde (1993-4 yıllarında) Azerbaycan ordusuna askeri eğitim sağladığını kanıtlamaktadır. Azerbaycan bugüne değin bu konuda sessizliğini korumuştur. Gelecekte iki devletin arşivlerinde bulunan belgelerin yayınlanması bu konuya ve ayrıca İran'ın Azerbaycan'a silah satıp satmadığı konusuna ışık tutabilir.

Bazısı belge niteliğinde olan irdelediğimiz videolar dışında hedef kitlelere yönelik birçok ispatsız iddialar ve hamasi anlatılar da ileri sürülmüştür. Karabağ Savaşı'na ilişkin açıklamalar yapan ve Hakikatpur gibi Sipah'ın Azerbaycanlı generallerinden olan Rahim Noiaghdem'dir. Yukarıda sözünü ettiğimiz videolarda Noiaghdem'den hiçbir görüntü ve 2010'lı yıllara değin onun Karabağ Savaşı'nda sorumluluğu olduğuna ilişkin bir anlatı yoktur. Noiaghdem Suriye'de sahada önemli sorumlukları olan Kudüs Sipah'ının en önemli generallerindendir.⁶⁶ Onun 2010'lı yıllarda Karabağ Savaşı'yla ilgili iddialar ileri sürmesinin ana nedeni İran Azerbaycanlılarından gelen tepkiler ve eleştiriler olmuştur. Suriye savaşına katılan Noiaghdem Karabağ işgaline duyarsız kaldığı gerekçesiyle “gençlerce” eleştirilmiştir. 2019'da Batı Azerbaycan ilinin Urmu kentinde bir camide konuşan Noiaghdem, “gençlerin” bu eleştirilerine değinerek kuşkuları gidermeye çalışmıştır:

“Bilgisi olmayan kimi gençler bana soruyorlar “neden Suriye'ye gittiniz de Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'a gitmediniz?” Onlara açık bir şekilde yanıt vermişimdir ve yine de söylüyorum: Ben Karabağ Savaşı'nın komutanı ve kahramanıyım. Karabağ'ı işgalden kurtarmak için gerçekleştirilen operasyonun komutanı bendim ve orada yaralandım. Karabağ savaşında Ermeni işgalcilerini öldürüp Aras'a döktüm ve işgal olunmuş toprakları Azerbaycan'a geri verdim. Karabağ'ın dört ay süresinde kurtarılması tasarısını hazırlayarak Haydar Aliyev'e sundum. ... Ancak Aliyev bu tasarının gerçekleşmemesi için Amerika ve İsrail ile anlaştı. Şimdi de söylüyorum: İlham Aliyev sen yalan söylüyorsun. Sen Karabağ'ı işgalden kurtarmak istemiyorsun, sen oradaki işgali gerekçe göstererek muhaliflerini bastırıyorsun. İddianızda samimimseniz, İran'a gelerek bizim önderimizden (Hamenei'den) izin alınız. Biz dört ayda Karabağ'ı kurtarıyoruz. Azerbaycan Cumhuriyeti Amerika'ya eğilim gösterdiği için Karabağ işgalde kaldı.”⁶⁷

Alıntıdan belli olduğu üzere, Noiaghdem de Hakikatpur gibi kendini gerçekleştirmeye ilişkin hiçbir belge sunmadığı bir savaşın kahramanı ve gazisi gibi tanıtmıştır. Onun, Karabağ'da savaşa hazır olduğu iddiasını sınamak için Eylül 2020'de başlayan ikinci

⁶⁶ Bkz.: “Serdar Noiaghdem: Khune Hac Qasem Amrika ra Khafe Mikonad (Farsça)”, **Tasnim News Agency**, 15 Şubat 2020, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=3msy-mLisQA>

⁶⁷ Rahim Noiaghdem, “Amalliyati ke Baraye Azadsaziye Qarabağ Ancam Şod Farmandehiye An ra Bande bar Ohde Gereftam (Farsça)”, **Qafqaz**, 22 Ocak 2020, (çevrimiçi) <https://bit.ly/3sOERKF>; Rahim Noiaghdem, “Aliyef Doruğ Miquyed ke Mikhad Qarebağ ra Azad Konad (Farsça)”, **İranzamin**, 24 Ocak 2020, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3rOxOVm>

Karabağ savaşına değin beklemek gerekiyordu. Azerbaycan ve Ermenistan'ın 2016'daki dört günlük savaşından sonra da İran Azerbaycanlısı gençler Karabağ sorununu gündeme getirmişlerdir. Zeytoon sitesi bu sorulara değinir:

“Karabağ'da yeni çatışmalar başlar başlamaz sosyal medyada bazı konular gündeme geldi. Bunları gözden geçirmek ve açıklamalar getirmek önemlidir. Etnikçi (Azerbaycanlı-Türkçü) kesimlerce seslendirilen sorular ve konular şöyleydi: general Süleymani'ler neredeler? Neden Karabağ'da savaşmıyorlar? İran neden Karabağ'a Suriye gibi yaklaşmıyor? İran neden Karabağ'da askeri müdahale yapmıyor? Neden İran ikili oynuyor?”⁶⁸

Zeytoon sitesinin açısından “bu soruların amacı kamuoyunu gerçeklerden saptırmaktır.” Yazar, İlham Aliyev'in Ahmedinejad döneminde gerçekleşen İran ziyaretine değinerek Aliyev ve General Noiaghdem arasında bir görüşmenin olduğunu iddia eder. Bu iddiaya göre Noiaghdem onu tanımayan (hatırlamayan) Aliyev'e şöyle demiştir: “beni hatırlıyor musun? ... Ben sizin vatanınızın toprakları için savaştığımda sen Washington'da tenis oynuyordun.” Noiaghdem'in bu gibi görüşmelere katılmadığı ve katıldıysa bile söz konusu aşağılayıcı ve diplomatik gerginliğe neden olacak sözleri başka bir ülkenin cumhurbaşkanına diyemeyeceği açıktır. Onun iddialarına karşın, resmi haber sitelerinin verdiği bilgilere göre 2014'te Tahran'da İlham Aliyev ve Hamenei arasında “duygusal ve arkadaşça” görüşmeler gerçekleşmiş Türkçe konuşmaları olmuştur.⁶⁹ Noiaghdem'in böyle iddialarda bulunması gençlerin baskılarından kaynaklanan öfkenin dışı vuruşu gibi yorumlanmalıdır. Zeytoon, İran'ın Karabağ ve Suriye savaşındaki farklı siyasetlerinin nedenini şöyle açıklar: “Esad'ın siyasetleri ve yaklaşımı Aliyev gibi olsaydı İran'ın Suriye'ye sağladığı askeri yardımlar etkisiz kalacaktı ve dolayısıyla İran orada yatırım yapamayacaktı. Başka bir açıdan, Suriye'deki mücadelenin küresel ölçeği vardır. Bu savaş İran'ın ulusal çıkarlarına düşümlenmiştir.” Yazara göre “şimdiki durumda İran'ın [Karabağ'da] askeri müdahalesi, İran'ın önceliğini [Suriye'den Azerbaycan'a] değiştirerek küresel güçlerin (Amerika başta olmak üzere Batı'nın) askeri ve siyasi tuzağına düşmesine yol

⁶⁸ “Pošte Perdeye Ellate Asli Adame Vorude İran be Monaqeşeye Qarebağ (Farsça)”, **Dana**, 6 Nisan 2016, (çevrimiçi), <https://bit.ly/2Qu75x6>

⁶⁹ Örneğin Bkz.: “Az Ahval Porsiyeh Rahbare Enqelab ba Elham Aliyef be Zanabe Azeri ta... (Farsça)”, **Khabaronline**, 12 Nisan 2014, (çevrimiçi), <https://bit.ly/31OyV3I>

açar.”⁷⁰ Bu yazıdaki alıntılardan belli olduğu üzere, RF’nin Karabağ işgalindeki rolüne sessiz kalan ve Suriye’de RF ile aynı cephede savaşan Noiaghdem de Amerika ve İsrail’i Karabağ’ın işgalinin başlıca sorumlusu olarak göstermiştir. Böylece, Azerbaycanlıları İran için tehdit sayılan güçlere karşı koymaya ve Kafkaslardaki durumdan başlıca sorumlu olan müttefikleri RF’nin payını gizlemeye kalkmıştır.

Azerbaycan ile ilgili içerik üretiminden sorumlu olan Aran News sitesi⁷¹ Karabağ Savaşı’nın tanıklarından olduğunu iddia ettiği Mehdi K. Rezai ile 2018’de bir söyleşi gerçekleştirmiştir. Rezai bu söyleşisinde Karabağ Savaşı süresinde kaç kez Besic (Sipah’a bağlı halk milis gücü) gibi alaylar oluşturmaya çalıştıklarını ileri sürmüştür. Onun anlatısına göre bunun amacı İran-Azerbaycan sınırında olan Hudaferin bölgesinden geçerek Şuşa ve oradan Gence’ye doğru ilerleyip Ermenileri kuşatma altına almaktır.⁷² Karabağ savaşından sonra kimi İranlı askerler bu gibi çelişkili ve abartılı iddialarda bulunmuşlardır. Nitekim, Mehdi Rezai Karabağ’ı kurtarmak için işgal olunmuş bölgelerin onlarca kilometre dışında (kuzeyinde) olan Gence’ye değin ilerlemek istediklerini söylemiştir. Ayrıca, Şuşa’dan Gence’ye ilerleme gerçekleşirse Karabağ bütünü ve özellikle Şuşa’nın yaklaşık 10 kilometre kuzeyinde Karabağ Ermenilerince başkent ilan edilen Hankendi Ermenilerden alınmış olurdu, böylece, Karabağ ve başkenti ele geçirildikten sonra Karabağ’ı kuşatmanın anlamı kalmazdı. Bu gibi sözler Karabağ’ın işgalden kurtarılmasının tasarısını hazırladıklarını ve savaşın yakından tanıkları olduklarını ileri sürenlerin bölgeye ilişkin basit bilgilerden yoksun olduklarını göstermektedir. Zeytoon sitesinin İlham Aliyev ve Noiaghdem arasında gerçekleşen bir görüşmeden söz ettiği gibi Aran News da Haydar Aliyev ve Noiaghdem’in görüşmesini anlatır. Aran News’un iddiasına göre bu görüşmede Haydar Aliyev “sizin düşünceleriniz İmam Humeyni’nin varlığı, onun sözünün etkisi ve gücü sonucu uygulanır, oysa bizim burada İmam Humeyni’miz yoktur” demiştir.

⁷⁰ “Pošte Perdeye Ellate Asli Adame Vorude İran be Monaqeşeye Qarebağ (Farsça)”, **Dana**, 6 Nisan 2016, (çevrimiçi), <https://bit.ly/2Qu75x6> <https://bit.ly/2Qu75x6>

⁷¹ Pehlevi krallığının ideologlarının düşüncelerine dayanan bir anlatıya göre bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti 1918 yılına değin Azerbaycan adlandırılmamıştır. Onlara göre bu bölgenin doğru tarihsel adı “Aran” olmuştur. Pehlevi döneminden sonra Aran adında bir sitenin Azerbaycan’a ilişkin içerik üretmesi ve İranlı siyasetçiler ve generallerin sözlerini yayması İran’ın Azerbaycan’a karşı siyasetindeki sürekliliği göstermektedir.

⁷² “Raviye İrani ve Şahede Eyniye Cange Qarebağ (Farsça)”, **Arannews**, 9 Ocak 2019, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3eoTUFg>

Yalnız, Ayetullah Humeyni öldüğünde (Haziran 1989'da) Azerbaycan bağımsız olmamış Karabağ sorunu savaşa dönüşmemiştir. Daha da önemlisi Haydar Aliyev bu olaydan yıllar sonra (1993'te) cumhurbaşkanı olmuştur. Mehdi Rezai'ye göre Azerbaycan ve İran'daki "Pantürkist kesimlerin varlığından ve onların kullandıkları dil ve görüşlerinden dolayı" Azerbaycan İran'ın yardımlarından yararlanamamıştır.

İrdelenen örneklerden görüldüğü üzere Azerbaycan'a ve Karabağ savaşına ilişkin bilgi ve içerik sunmaya çalışan kişiler "Pantürkistler" (Halk Cephesi) dışında Aliyev'leri de hedef almışlardır. Onlar iki Karabağ Savaşı arasında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Aliyev'lere karşı oluşan kamuoyundan yararlanmaya çalışmışlardır. Baba-oğul Aliyev'e karşı oluşan bu kamuoyunun temelinde insan hakları ihlalleri, muhaliflerin bastırılması, yoksulluk, yolsuzluk ve adaletsizlik vardı. Daha önce sözlerine değindiğimiz İranlı subaylar ve siyasetçiler keskin ifadelerle söz konusu nedenlerden dolayı Aliyev'lerin iktidarına karşı olan kesimin ilgisini kazanmaya çalışarak etki alanlarını genişletmeye çalışmışlardır. Daha önce tartışıldığı üzere Noiağdem de Aliyev'lerin muhaliflere karşı baskısına değinmiştir. O, Azerbaycan'da muhaliflere olan baskılardan söz ederken Aliyev'lerin en önemli muhaliflerinden olan Halk Cephesi ve ondan ayrılanları değil İran'a yakın kesimleri kastettiği bellidir. Üstelik, kendi ülkesinde muhalefetini bastıran İran'ın subaylarının Aliyev'lerin baskısına karşı olmaları büyük soru işaretleri uyandırmaktadır.

2016'da Aran News sitesinde yayımlanan başka bir makalede Birinci Karabağ Savaşı döneminde "Azerbaycan'ın mazlum halkının" İran'dan yardım beklediğine ancak bazı nedenlerden dolayı İran'ın çekimser davrandığına değinilmiştir. Yazara göre İran dünyadaki mazlumları ve Müslümanları savunma ilkesinden dolayı Azerbaycan'ın yanında olmayı isterdi ancak bazı çekinceleri vardı. Bu çekinceler İran-Irak savaşının yıkımları ve böyle bir müdahalenin yol açacağı uluslararası baskılardı. Böylece, yazar açısından İran gizlice Azerbaycan'a yardım etmeği yeğlemiştir. Ona göre İran karşıtı Azerbaycanlı, Türkiyeli ve Batılı siyasetçiler yardımların gizliliğini kullanarak İran'ın Azerbaycan'a değil Ermenistan'a yardım ettiğine ilişkin kuşkulardan uyandırmaya çalışmışlardır. Yazarın açısından bu "karalamaların" İran eğilimli Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşları ve İran Türklerinde uyandırdığı kuşkulardan dolayı söz

konusu gizli yardımları ortaya çıkarmanın zamanı gelmiştir. O, Ayetullah Hamenei'nin Erdebil ilindeki temsilcisi Ayetullah Amili'nin 2010'lu yıllardaki açıklamalarını, gizli yardımlara ışık tutan bir örnek girişim olarak sunmuştur.⁷³ Aran News'un anlattısına göre Amili 2015 yılında İran eğilimli olduğu ileri sürülen Azerbaycan İslam Partisi başkanı Hacı Ali Ekrem'in vefatının yıl dönümünde şöyle bir açıklama yapmıştır:

“Elde olan belgelere dayanarak Karabağ Savaşı'nın İran ve Azerbaycan'ın birliğini/birleşmesini önlemek için tasarlandığı kesindir. Bu (tasarı) Batı'da yazılmıştır ve Ruslar buna sıcak bakıyorlardı. Bunun nedeni Karabağ Savaşı'nın Rus etki alanını Kafkaslarda artırması ve çıkarlarını güvenceye almasıydı. Azerbaycan topraklarına tecavüz edilirken İran'ın karşısında iki siyaset (yol) vardı: askeri müdahale veya tarafsız kalarak olup bitenleri uzaktan izlemek. Müdahale durumunda Rusya ile karşı karşıya gelecekti, bu da uluslararası kurallara aykırıydı. Öte yandan İran eşzamanlı olarak [Rusları arkasında gören Ermenistan ve İsrail'e karşı] iki cephede savaşmak istemiyordu. Uluslararası Siyonizm ve Batılı güçler (“İstikbar-i Cihanî”) bizi buna doğru itmek istiyorlardı ancak bu İran İslam Devrimi'nin stratejisine ters ve tehdit niteliğindeydi. Yalnız, tarafsızlık ve seyirci kalmak da İran'ın hain adlandırılmasına ve Müslüman ve dinci halkların gözünde İslami kardeşlik iddialarının geçersiz sayılmasına getirip çıkarabilirdi. Dolayısıyla, İran orta bir siyaset seçerek Azerbaycan ordusunu eğitmeye, direniş gruplarını oluşturmaya, silah sağlamaya ve Azerbaycan ordusuna askeri planlar hazırlamaya yönelmiştir. Böylece çok sayıda Azerbaycanlı genç, gerilla savaşı eğitimi için İran'a geldiler. Şuşa'yı savunmak için onlarca araba silah Azerbaycan gençlerine verildi. Ayrıca, Rövsen Cevadov ve Rahim Kaziyev'in talebi üzere savunma sistemi oluşturmak için ortak merkez kuruldu. Bu merkezde Erdebilli ve Tebrizli komutanlar ve subaylar içtenlikle Azeri kardeşlere yardım ettiler. İranlı makamlar siyasi çekincelerden dolayı hiçbir zaman bu konuları gündeme getirmediler ve bundan sonra da hiçbir zaman bu yardımlardan söz etmeyecekler.”⁷⁴

İran'ın RF'den çekinmesi bir gerçekliktir ancak Amili'nin dokunmadığı konu İran'ın aynı zamanda Ermenistan ile olan ilişkilerini devam ettirmesidir. Ayrıca, o Karabağ konusunda konuşan askerlerle farklı olarak RF etmenini göz ardı etmez ancak onlar gibi ABD ve İsrail'i Birinci Karabağ Savaşı'nın başlıca tasarlayanları gibi sunmayı da

⁷³ Mohsen Mohammadzadeh, “Asrar ve Haqayeqe Nagofteye Qarebağ (Farsça)”, **Arannews**, 8 Nisan 2016, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3aDnsOL>; Erdebil Sipah'ının eski istihbarat yardımcısı ve Amili'nin öğrencisi olduğunu ileri süren Albay Ali Rezai'nin iddiasına göre Kudüs Sipahı Amili'nin Kuzey ve Güney Azerbaycan'da muhatapları olduğunu anladıktan sonra onu kendi sözcüsü gibi kullanmıştır. Albay Rezai, Amili'nin Türkiye, Azerbaycan ve Balkanlar hakkındaki konuşmalarının Sipah tarafından hazırlandığını ileri sürer. Ali Rezai, “Goftoguye Ekhtesasi ba Serhange Sepah Ali Rezai, Bakhşe Dovvom (Farsça)”, **VOA Lastpage**, 26 Kasım 2021, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=MIUpgXmXfik>

⁷⁴ Mohammadzadeh, A.g.y.

unutmaz. Amili, İran'ın gizli tuttuğu yardımlarının nasıl kuşkulara ve “karalamaya” neden olduğunu da anlatmıştır:

“Ben Cuma İmamıyım ve hutbe kürsüsünde oturmuşum. Kardeşlerimin kuşkularını ve sorularını yanıtlamak için bunları söyleyerek gerçeklere ışık tutacağım. Bizi Ermenilere silah vermekle suçluyorlar. Bu rezaletten kaynaklanan karalamadır. Biz Ermenilere değil Azeri din kardeşlerimize silah ve sürsat (mühimmat) verdik. Ayetullah Musevi Erdebilî Halk Harekâtı (Sovyetlerin son yılları) döneminde Azerbaycan'a gitmiştir. O, Hacı Ali Ekrem aracılığıyla Halk Harekâtı önderlerinin biriyle görüşerek yararlı önerilerde bulunmuştur. O (Erdebilî), sekiz yıllık İran-İrak savaşı deneyimlerine dayanarak Karabağ sorununu kısa bir sürede çözülebileceğini söylemiştir. Bu öneri karşısında Halk Harekâtı önderlerinden biri “ben yalnızca Tebriz'i Azerbaycan'ın merkezi (başkenti) tanıdığımızda İran'a gelirim” demiştir... İran'ın [Karabağ] cephelerindeki etkisi belli olduktan sonra kimi siyasetçiler bir araya gelmişler. Bunlar Türkiye (Veli Küçük) ve İsrail etkisinde Hocalı faciasını yarattılar ve İran'ın elini cepheden kesme sloganıyla her şeyi gölgelediler. Biz, İran Azerilerinin yüreğini yakan bu kanlı faciaları önemli namus meselesi olarak görüyoruz ve Ermenilerin bunu yaptıklarından kuşkumuz yoktur. Yalnız, kimlerin hilesi ve oyunuyla bunlar yaşanmıştır? Bu kesimler İran'ın Karabağ Savaşı'yla olan bağını koparmak için bu tasarıyı hazırladılar. Onlar tasarılarını uygulamak için suçsuz Hocalı halkının kanını kullandılar. Bunun arkasında Ergenekon ve MOSSAD vardı. ... Şimdi İsrail siyasetçileri Azerbaycan'ın İran'a darbe indirmek için en iyi siper olduğunu söylüyorlar. [İsrail siyasetçilerine göre] İran, Lübnan Şiilerini İsrail'e karşı teçhiz ettiği için İsrail de Azerbaycan Şiilerini ideolojik ve siyasi açıdan İran'a karşı hazırlamalıdır. Üzülerek, Siyonist Yahudilerin İran ve Azerbaycan Şiileri arasındaki gerginliğin onların siyasetleri sonucu ortaya çıktığını söylemeleri acı vericidir. Azerbaycan Karabağ'ı İsrail ile işbirliğinde mi kurtarmak istiyor?”⁷⁵

72

Amili'nin iddialarına karşın İran Hocalı katliamı döneminde (Şubat 1992) Azerbaycan'a askeri eğitim sağlamamıştır. Daha önce de değinildiği gibi ayrıntıları ve etkinliği belli olmayan askeri eğitimler Aliyev döneminde (1993-4'te) gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, Hocalı katliamıyla İran'ın cephelerdeki etkisi arasında bağ kurmak gerçeği yansıtmamaktadır. Üstelik Ayetullah Musevi Erdebilî'nin Bakü ve Gence ziyareti Sovyetler döneminde (Mart 1991'de) gerçekleşmiştir. Bu yüzden Musevi'nin İran'ın savaş deneyimlerini yeni başlayan Karabağ sorununda uygulama önerisi İran'ın Sovyetler toprağında savaşa katılması anlamına gelirdi. Sovyetlerin çöküşünden sonra Kafkas'ta RF'nin çıkarlarına karşı gelmekten kaçınan İran'ın 1991'de Sovyetlerin topraklarında böyle bir girişimde bulunmak istediği gerçeği görülmemektedir.

⁷⁵ Mohammadzadeh, A.g.y.

Aran News, Karabağ Savaşı döneminde Sipah'ın en üst komutanı olan General Mohsen Rezai'nin 2011'deki sözlerini de aktarır. Rezai İran içinde yasak olan ve Azerbaycan Cumhuriyeti için yayın yapan Azeri-Seher TV kanalında şöyle bir ifadeye bulunmuştur: “[Savaş döneminde] şahsen Karabağ bölgesinin durumunun belirlenmesini, Azerbaycan ordusunun uygun silahlarla teçhiz edilip gerekli eğitimlerin verilmesini istedim. ... Birçok İranlı Karabağ savaşına katıldı. Birçok yaralı İran'a getirildi ve Karabağ Savaşı'nın İranlı şehitleri de Bakü'de defnedildi.” Rezai'nin bu konuşmaları bazı Kafkas uzmanlarının da ilgisini çekmiştir. Örneğin Kucera ve Rezvani açısından 2013 cumhurbaşkanlığı seçimleri için hazırlanan Mohsen Rezai bu sözleri İran Azerbaycanlılarından oy almak için söylemiştir.⁷⁶ Oysa, Seher TV İran halkı için değil Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarına yayım yaptığından bu ifadelerin hedef İran Azerbaycanlıları olamazdı. Dolayısıyla, Rezai emekli olduktan sonra Seher TV'nin amaçları doğrultusunda İran'ın Karabağ Savaşı'ndaki payını Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki hedef kitleye anlatmak istemiştir. Önceki örneklerde tartışıldığı gibi Rezai'nin bu iddiaları da gerçekliği yansıtmamaktadır. İlk olarak herhangi İranlının Karabağ'da “şehit” olduğuna ilişkin şimdiye değin bir bilgi veya belge sunulmamıştır. Ayrıca, örneğin İran'la sınırı olmayan Suriye ve Bosna Hersek'te çatışmalarda ölenlerin cenazeleri İran'a nakledilmişken, neden Karabağ'da şehit olduğu iddia edilenlerin cenazesi Bakü'de defnedilmiştir? Neden bu gibi konularla İran'ın Azerbaycan'daki etkisini genişletmeyi amaçlayan Azeri-Seher TV gibi medyalar bu şehitlere veya mezarlarına ilişkin hiçbir bilgi ve belge yaymamışlardır? Rezai'nin bu iddiaları, İran'ın yalnızca askeri eğitim sağladığını söyleyen askerlerin ve siyasetçilerin verdiği bilgilere de uymamaktadır. Üstelik, Rezai'nin “şahsen” Azerbaycan ordusuna yardım etmesine değinmesi de başka sorumluların anlatılarıyla çelişmektedir. Örneğin, Karabağ Savaşı döneminde Doğu Azerbaycan ilinin valisi olarak Aliyev ve İranlı askerler ile yakın ilişkide olan Abdul-Alizadeh'nin anlatılarına dayanarak Ermeniler Hudaferin köprüsüne değin

⁷⁶ Joshua Kucera, “Iranian Official: We Helped Azerbaijan In Karabakh War”, **Eurasianet**, 8 Mart 2013, (çevrimiçi), <https://eurasianet.org/iranian-official-we-helped-azerbaijan-in-karabakh-war>; Babak Rezvani, “Iran in the Early Days of the Karabakh Conflict”, **Radboud Repository**, 2013, (çevrimiçi) <https://repository.ubn.ru.nl/bitstream/handle/2066/217673/217673.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

ilerlediğinde (1993) İran-Irak savaşına katılan “bazı yiğit gençler” Azerbaycan’a yardım etmek istemişlerdir:

“Biz bunların bir kısmını örgütledik ancak savaşa girmek için izniniz olmadığından onları askeri danışman olarak Azerbaycan’a gönderdik. ... O dönemde Sipah’ın Başkomutanı olan Mohsen Rezai beni arayıp sorguya çekti (eleştirdi). Azerbaycan Cumhuriyeti’nin yardımına giden o gençlerin birinin adını verdi. O kişinin ivedilikle Tahran’a gidip kendini onlara tanıtmamasını istedi.”⁷⁷

Aran News’un yazarı İran’ın gizli yardımlarını göstermek için Hakikatpur’un yazdığı açık mektuplara değinir. Yazarın verdiği bilgilere göre Hakikatpur Azerbaycan Cumhuriyeti halkına yazdığı bu mektupların birinde şöyle iddialarda bulunmuştur:

“Suçlu er veya geç cezalandırılmalıdır. Bu ilahi bir vaattir. Karabağ’ı satanlar resmi görevlerde oldukları için bugüne değin cezalandırılmamışlar. ... Bilmenizde yarar var: ben Karabağ Savaşı’nda Rahmetli Haydar Aliyev’in özel danışmanıydım. ... Beni suçlamanız aslında eski Azerbaycan Cumhurbaşkanı suçlamaktır. Azeri askerlerinin Haydar Aliyev huzurundaki bir geçit törenini hatırlıyorum. [Orada Aliyev] Azerbaycan’ın Liyakat Ödülü’nü bana vermek istediğini söyledi ancak ben siyasi nedenlerden dolayı kabul etmedim. Şimdi sizin millet vekiliniz [Aliyev iktidarına yakın millet vekili Siyavuş Nevrüzov] beni ihanetle suçluyor. Gerçekten gülünçtür. O, bizim yalnızca bir Ermeni’ye yardım ettiğimizi kanıtlarsa başka iddialarını da büsbütün kabul edeceğiz. Yalnız, onun da bilmesinde yarar var: İran’ın Azerbaycan’a yaptığı her yönlü yardımlara ilişkin birçok belge ve filmim vardır. Bu yardımlar olmasaydı Azerbaycan’ın %20’si değil %50’den fazlası işgal edilecekti.”⁷⁸

Yazar bu anlatılardan yola çıkarak iddia ettiği belirleyici yardımların RF ve ABD ile karşı karşıya gelmeme ve Filistin sorunun öncelikten çıkarılmaması için gizli tutulduğunu ileri sürmüştür. Onun açısından Azerbaycan siyasetçileri “Pantürkist” eğilimlerinden dolayı ve İsrail ile Türkiye’nin istihbarat kurumlarının İran’ın Azerbaycan halkı arasındaki nüfuzuna ilişkin telkinleri etkisinde İran’la ilişkilerin kesilmesini istemişler. Böylece, Azerbaycan siyasetçileri “İslami ve dini direniş” vurgu yapmaktansa “temelsiz hayallere” dalıp “kendilerini İslam Cumhuriyetinin yardımlarından yoksun bırakıyorlar.” Yazar Azerbaycanlı siyasetçilerin Karabağ’ı kurtarmaya odaklanmaktansa İran Azerbaycan’ını kendi topraklarına katma düşüncesinde olduklarını eleştirerek İran’ın Azerbaycan halkı üzerindeki etkisine ve Azerbaycan halkının İran’a katılmak istediğine vurgu yapmıştır. O, “İslami ve dini

⁷⁷ “Revayate Khandani az Ravabete İran ve Azerbaycan dar Cange Qarebağ”, **Tabnak**, 24 Ekim 2018, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3gw4XyN>.

⁷⁸ Mohammadzadeh, A.g.y.

direniş” ve İran’ın Azerbaycan halkı üzerindeki etkisine değinmesine karşın bir Müslüman ülkenin topraklarını işgal eden Ermenistan ile ilişkileri gerekçelendirmeye çalışır:

“Türkiye devleti de Batıcı ve Pantürkist meramından dolayı müdahaleci ve İslam Cumhuriyetine karşı siyaseti yeğlemiştir. Dolayısıyla, İslam Cumhuriyeti Azerbaycan ve Türkiye’nin İslam ve İran karşıtı siyasetlerini etkisizleştirmek için Ermenistan’la ilişki kurmak zorunda kalmıştır. Türkiye’nin öldürdüğü Ermenilerden dolayı, Ermenistan uluslararası alanda bu ülkeye karşı bir baskı aracıdır. Ermenilerin bu işlevi, İran’a kuzey batısındaki komşularıyla siyasi denge sağlamada yardımcı olur. ...İran sorumluları Karabağ’ın Ermenilerce işgalini uluslararası alanda kınayıp toprakların geri alınmasına vurgu yapmışlardır; ancak şimdiki durumda ve Bakü devletinin siyasetleri göz önünde bulundurulursa İran’ın Ermenistan ile olan ekonomik ilişkilerden elde ettiği çıkarlarını göz ardı etmesine hiçbir neden yoktur.”⁷⁹

Haydar Aliyev döneminde İran’ın Azerbaycan’a iki önemli insani yardımı olmuştur. Savaş’tan sonra bu yardımlar defalarca daha önce sözünü ettiğimiz medya, askerler ve siyasetçilerce seslendirilmiştir. Ağustos 1993’te Füzuli, Cebrayıl ve Kubadlı bölgeleri Ermenilerce işgal edildikten sonra bu bölgelerden Zengilan’a kaçanların bir bölümü ve Zengilan halkı kuşatma altında kalmıştır. Batı’dan Ermenistan ve kuzey ile doğudan Karabağ Ermenileri tarafından kuşatılan halkın tek yolu güneyde İran sınırı olan Aras Nehir’inden geçmekti. İran bu dönemde savaştan kaçan ve Aras’tan Güney Azerbaycan’a geçmek isteyen binlerce Azerbaycanlıya geçiş yolu sağlamıştır. Cornell açısından İran’ın amacı Zengilan’da gerçekleşebilecek bir katliamın İran Azerbaycan’ı üzerindeki etkisini önlemektir.⁸⁰ Başka bir seçeneği olmayan kuşatılmış kaçkınlar İran’ın izini olmadan bile Aras’ı geçiyorlardı. İran, Aras’ta boğulmadan Doğu Azerbaycan iline sığınanlara geçiş yolu sağlamasaydı Hocalı katliamından kat kat daha büyük olabilecek bir katliamın ortağı olacaktı. Öte yandan kendi halkını Aras’ın kuzeyinde yaşananlar bağlamında bilgisiz bırakan İran, kaçkınların Güney Azerbaycan’ın yerleşim yerlerine geçerek olup bitenleri anlatmalarından da kaygılıydı. Dolayısıyla, o dönem Doğu Azerbaycan ilinin valisi olan Abdul-Alizadeh’nin vurgu yaptığı üzere İran kaçkınları hızla Azerbaycan Cumhuriyeti’nin işgal edilmemiş bölgelerine yönlendirmiştir.⁸¹ Buna karşın, İran, Irak ve Afganistan’dan kaçanlara yıllarca ev sahipliği yapmıştır. İran’ın bu yardımdan götüğü

⁷⁹ Mohammadzadeh, A.g.y.

⁸⁰ Svante Cornell, **Small Nations and Great Powers: a Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus**, Routledge, 2005, pp.91-92.

⁸¹ “Revayate Khandani az Ravabete İran ve Azerbaycan dar Cange Qarebağ”, **Tabnak**, 24 Ekim 2018, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3gw4XyN>.

amaç bir yana, Zengilan kuşatmasında Aras barajının suyunu azaltarak büyük bir faciayı önlemesi insani açıdan önem taşımaktadır. İran'ın Zengilan ve başka bölgelerden kaçanların Azerbaycan'ın İmişli bölgesinde yerleştirilmesinde de önemli payı olmuştur. İran Kızılay'ı bu sığınmacılara yardım sağlamıştır. Benzer bir biçimde Aliyev Nahcivan'da olduğu dönemden beri İran ve Türkiye Nahcivan'a yardım etmişlerdir. Bu yardımlar da savaş sonrasında Karabağ ve Azerbaycan konusunda içerik üretenlerce sürekli vurgulanmıştır.⁸² Doğu Azerbaycan'ın eski valisi Abdul-Alizadeh söz konusu yardımları şöyle anlatır:

“Bizim [savaş döneminde] Ermenistan ile olan ilişkilerimizi sürdürmemiz doğru bilgidir, ancak bizim Ermenilerle olan ilişkimiz Azeriler kadar değildi. Nahcivan'a ve Azerbaycan'a sağladığımız yardımın karşılığında onların ürettiği elektriği alıyorduk ancak bizim Azerilerle olan bağlantımız ekonomik amaçlar için değildi. Biz samimiyet ve içtenlikle Azerilere yardım ediyorduk. Nahcivan hastanesinin camlarını onardık, Nahcivan meclisi ve cumhurbaşkanlığı sarayını sobayla ısındırıyorduk. Bunları içtenlikle yapıyorduk.”⁸³

Abdul-Alizadeh anıları kitabında Ermenistan'a da benzer yardımların yapıldığından söz eder: “onların (Ermenistan'ın) pirinç, un, patates, şeker ve yağ ihtiyacını karşılayarak iyice gelir elde ettik. Bunlar ilimizin tacirlerini aktifleştirdi. Bunun yanı sıra, her iki ülkeyle iyi siyasi ilişkilerimiz vardı.”⁸⁴ Gerçekte, İran kuşatma altında olan Ermenistan ve Nahcivan'a yardım değil eşzamanlı iki tarafla olarak ticaret yapmıştır.

Karabağ savaşıyla ilgili demeçlerde bulunan sorumlular kendi yığıtlıklarını anlatırken Azerbaycan ordusunu ve bazen halkını aşağılamışlardır. Karabağ savaşına katılarak savaşı gözlemlediğini ileri süren Mehdi K. Rezai şöyle ifadelerle durumu anlatır: “Ermenilerin ilerlemesi Azerbaycan askerleri ve halkının yüreğine korku düşürmüştü. Nitekim, Azerbaycan silahlı güçleri Ermenilerin 20 ve bazen 50 kilometre yakınlıklarında olduklarını öğrenir öğrenmez geri çekiliyorlardı. Bu geri çekilmeler kimi zaman sıradan halkın bölgeyi boşaltmasından önce gerçekleşirdi.”⁸⁵ Genelde

⁸² Örnek için Bkz.: Mansur Hakikatpur, “Hadafe Amrika Teşkile İsraille Dovvom dar Mantaqe Ast (Farsça)”, **Fardanews**, 8 Kasım 2020, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3dMLgBE>

⁸³ “Revayate Khandani az Ravabete İran ve Azerbaycan dar Cange Qarebağ”, **Tabnak**, 24 Ekim 2018, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3gw4XyN>.

⁸⁴ Ali Abdul-Alizadeh, **Aghaye Ostandar**, Tahran, Nashre Ney, 2014, ss.28-31.

⁸⁵ “Raviye İrani ve Şahede Eyniye Cange Qarebağ (Farsça)”, **Arannews**, 9 Ocak 2019, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3eoTUFg>

gönüllülerden oluşan düzensiz Azerbaycan ordusunun geri çekilmesi Azerbaycan medyası, askerleri ve siyasetçilerce de eleştirilmiştir.⁸⁶ Bu süreçlerde bazen halk da katliama uğramıştır. Ancak İranlı askerler ve alt düzey siyasetçiler bu durumu Azerbaycan'ı aşağılamak için kullanmışlardır. Nitekim, Hakikatpur “biz onları (Azerbaycanlıları) kurtardık, yoksa Ermenistan Bakü'yü de alacaktı” iddiasında bulunmuştur.⁸⁷ Onlar kendi yiğitliklerinden ve Azerbaycanlıların korkaklığından söz ederken Azerbaycan ordusunun ikinci bir savaşa girmeyeceğinden emin kişiler gibi konuşmuşlardır. Dolayısıyla, iddialarının sınanma zamanı gelmeyeceğinden emin bir şekilde Azerbaycan savaşı başlatırsa onlar da savaşa katılarak işgali bitireceklerini ileri sürmüşlerdir. General Noiaghdem 2016'da Karabağ'ı kurtarmak gibi kolay bir görev için Kudüs Sipah'ının başında olan General Süleymanî gibi önemli kişilere gerek olmadığını ve 11 Besici'nin (Sipah'ın amatör savaşçısının) yeterli olduğunu söylemiştir.⁸⁸ Onun sözlerini aktaran Zeytoon sitesi Azerbaycan'ın iki alayının ihanet ederek operasyonu başlatmadığından sonra Noiaghdem'in 11 Besici ile Mil-Muğan barajını Ermenilerden geri aldığını ve Azerbaycan'a verdiğini yazar. Noiaghdem bu başarıdan sonra Haydar Aliyev'in ona “benim de ölümden korkmayan 11 Besicim olsaydı bir gecede Karabağ'ı alırdım” dediğini ileri sürmüştür. Zeytoon Aliyev'in Noiaghdem'e Fetih Ödülü olarak bir kılıç verdiğini yazdıktan sonra şöyle bir iddiada bulunur:

“Haydar Aliyev Noiaghdem'in yanında oturur ve Noiaghdem'den Türkçeyi üniversitede öğrendiğini yoksa anadili olduğunu sormuş... Aliyev Onun anadilinin Türkçe olduğunu öğrendikten sonra sevinerek elini General'in omuzuna koyup şöyle söylemiştir: “Ermenilerin şerrinden kurtulup Ermenistan'ı aldıktan sonra iki (Güney ve Kuzey) Azerbaycan birleşeceğiz. Böylece biz Rus siz de Fars istilasından kurtulup, Tebriz'i başkent yapacağız.” General da cevabını sert biçimde vermiştir: “Sayın Cumhurbaşkanı, sizin devletin, ordunuz, petrolünüz, silahınız ve teçhizatınız var. Nüfusunuz ve paranız da Ermenistan'dan daha çoktur. Neden Ermenilerin onurunuzu ayaklar altında ezmelerine izin veriyorsunuz? Duyduklarıma göre Ermeniler Ağdam'ı yalnızca dört tankla almışlar, askerleriniz kaçmış ve kadınlar ile çocukları savunmasız bırakmışlar. Askerleriniz, Ermeniler kadınlara tecavüz ve erkekleri doğrasınlar diye savaş meydanından kaçmışlar.

⁸⁶ Örnek için Karabağ Savaşı'nda öldürülen Çengiz Mustafayev'in Laçın'ın işgali sırasında çektiği bu videoya bakınız: “Cingiz Mustafayev Laçının işgali”, 4 Şubat 2016, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=ZMhGFJvBG30>

⁸⁷ Mansur Hakikatpur: “İran dar Cange Qarebağ Yek Havapeyma Por az Mohemmat be Azerbaycan Dad (Farsça)”, *Azeriha*, 4 Nisan 2007, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3etN5Tp>

⁸⁸ “Pošte Perdeye Ellate Asli Adame Vorude İran be Monaqeşeye Qarebağ (Farsça)”, *Dana*, 6 Nisan 2016, (çevrimiçi), <https://bit.ly/2Qu75x6>

Askerlerinizi boş verelim generalleriniz de Bakü'ye kadar kaçmışlar. ...Neden bunca beceriksiz davranmışlar?" Aliyev bu yiğitçe sözleri duyunca kızarmıştır.⁸⁹

Sovyet döneminde KGB'nin üst düzey sorumlularından olan ve on yıllar büyük siyasi görevleri üstlenen Aliyev'in bu gibi bir konuyu Azerbaycan-Ermenistan savaşı esnasında İranlı bir generale söylemesi beklenemez. Zeytoon sitesi Noiaghdem'in Aliyev ile olan tartışmasını aktardıktan sonra onun babasından duyduğu bir masalı anlatır. Söz konusu masalı anlatan baba, oğlunu (Noiaghdem'i) şöyle öğütlemiştir: "yavru kurdu beslemek istersen yavruyken dişlerini çek, yoksa büyüdüğünde sana ihanet eder." Babasının bu öğüdünü anımsayan Noiaghdem de şöyle bir ifade de bulunur: "Haydar kabalıkla İran'ın bölünmesinden söz ederken dişlerini çekerek haddini bilmesini öğretmeliydim." Ayrıca, Mil-Muğan barajı yiğitlik öyküsü defalarca yinelenen bir anlatıdır. İki ülkenin ortak olduğu bu küçük baraj İran-Azerbaycan sınırındadır. Araz'ın Dayaz Günü belgeselinde konuşan General Mustafa Ekberi Ermeni ordusunun baraja ulaşınca ortak elektrik üretimi ve hidrolojik tesislerin güvenliğini sağlamak için barajın kuzeyine geçtiklerini anlatmıştır. Ekberi, bu olayda bir İranlı askerin Ermenilerce yaralandığına da değinmiştir. Ayrıca, onun verdiği bilgilere göre sınırda yerleşen İran subayları Ermenilerin konuşlandığı yerleri Azerbaycan ordusuna ihbar ederek onlara İran-Azerbaycan sınır boyunda yitirdikleri toprakların bir kısmını geri almakta yardımcı olmuşlardır.⁹⁰ 1992-1996 döneminde Karabağ Savaşı'nda arabuluculuk konusunda ve Minsk grubunda RF'nin temsilcisi olan Vladimir Kazimirov 1993 yılının kışında Azerbaycan ordusunun Horadiz'de (Araz'ın kıyısında Mil-Muğan barajının bitişiğinde yaklaşık üç bin nüfuslu bir kent) kısıtlı başarılar elde ettiğini yazar.⁹¹ İran'ın eğittiği Azerbaycanlı subayların bu karşı saldırıya katıldıkları olasılığı üzerinde durulabilir. Karabağ savaşına ilişkin içerik üretenler Mil-Muğan barajı konusunda ileri sürdükleri iddiaların benzerini daha büyük ve önemli olan Hudaferin barajı hakkında da söylemişlerdir. Onlar, İran aracılığıyla bölgeye gönderildiği söylenen Afgan savaşçılardan söz ederek Azerbaycan'ı yabancıların koruduğunu ileri sürmeye çalışmışlardır. Oysa, Rafsancani hatıralarında

⁸⁹ A.g.y.

⁹⁰ Mohsen Hadi, "Araz'ın Dayaz Günü", **Müsəlman Xalq**, 3 Mayıs 2019, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=cqHoLIXrpqA>

⁹¹ Vladimir Kazimirov, **Peace to Karabakh**, Moscow, VES MIR Publisher, 2014, s.99.

Afgan savaşçılarını, İran ve Azerbaycan'ın ortak barajı olan Hudaferin'i korumak için bölgeye göndermek istediklerini yazmıştır.⁹²

4. Kuşku ve İşbirliği

İran'ın Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan ordusuna eğitim yardımları sağlamasını Aliyev'i Halk Cephesine karşı kollamak ve İran Azerbaycan'ından gelen tepkilerle ilgilendirilmelidir. Güney Azerbaycan ve Karabağ konuları Sovyetler döneminden beri Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ulusal kimliğinin tanımında etkili olmuştur. Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra ülkenin ilk cumhurbaşkanı Mütallibov Güney ve Kuzey Azerbaycan'ın birleşmesinin olanaksız olduğunu söyleyerek İran'ın kaygılarını gidermeye çalışmıştır.⁹³ Yalnız, Halk Cephesi başta olmak üzere muhalefette olan kimi partiler ve kesimler İran vatandaşı Türklere uygulanan baskılara ve Farslaştırma siyasetine karşı çıkmışlardır. Bu kesimler zaman zaman Güney Azerbaycan'ın bağımsızlığından ve iki Azerbaycan'ın birleşmesinden söz etmişlerdir. Cameron S. Brown açısından Karabağ sorununda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü savunma ve Güney Azerbaycan konusunda kendi kaderini belirleme ilkesine vurgu yapma Halk Cephesi'nin savunduğu söylemin tutarsızlığını göstermekteydi.⁹⁴ Elçibey, Güney Azerbaycan'a ilişkin sözlerini iktidarda olduğu dönemde değil özellikle devrildikten sonra söylemiştir.⁹⁵ Halk Cephesi iktidara geldikten sonra iki ülke arasında güvensizliği düşürecek adımlar atmıştır. Rafsanjani anılarında, Elçibey

---

⁹² Akbar H. Rafsanjani, Salabate Sazandegi, **Rafsanjani**, 24 Ağustos1993, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3hCyBDf>. Erdebil Sipahi istihbaratının eski yardımcısı Albay Ali Rezai'nin iddiasına göre İran Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı döneminden (2005-2013) başlayarak Batı'nın ekonomik yaptırımlarını delmek için Ermenilerin işgalinde olan Hudaferin barajının kuzeyi kullanılmıştır. Bu anlatıya göre İran Sipahi Ermenilerin onayıyla barajın kuzeyinde bir afyon deposu kurmuştur. Kendini Ukraynalı kaçakçılar olarak tanıtan çeteler buradan İran'ın sağladığı afyonu alıp karşılığında İran ve bu ülkenin Lübnan ve Yemen'deki müttefiklerine silah ve Batı ülkelerince yasaklanmış malları sağlıyorlarmış. Albay Rezai'nin verdiği bilgilere göre İkinci Karabağ Savaşı döneminde Azerbaycan ordusu bu bölgeye doğru ilerlerken İran'ın oluşturduğu engellerle karşılaşır. Rezai'nin açısından bu engeller söz konusu depoyu boşaltmak için oluşturulmuştur. Bkz.: Ali Rezai, "Goftoguye Ekhtesasi ba Serhange Sepah Ali Rezai, Bakhşe Dovvom (Farsça)", **VOA Lastpage**, 26 Kasım 2021, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=MIUpgXmXfik>.

⁹³ Akdevelioğlu, s. 147.

⁹⁴ Cameron S. Brown, "Wanting to Have Their Cake and Their Neighbor's Too: Azerbaijani Attitudes towards Karabakh and Iranian Azerbaijan", **The Middle East Journal**, Volume: 58, No:4, 2004: 576-596.

⁹⁵ Örneğin BKZ.: Brown, ss.587-9; Erhan Yoska, "Ebulfez Elçibey'in Azerbaycan Özelinde Türk Dünyası Meselelerine Bakışı", **Journal of Universal History Studies**, 3.Prof. Dr. Mustafa Keskin Special Issue, ss.216-237.

hükümeti döneminde Başbakan olan Penah Hüseyinov'un Tahran ziyaretini anlatarak onun uzlaşıcı tutumundan söz etmiştir.⁹⁶ Ayrıca, Halk Cephesi iktidarı döneminde dışleri bakanı olan Kasimov'un Tahran ziyaretinde İran'ın Nahcivan'da ve Azerbaycan'ın Tebriz'de konsolosluk açmaları üzerinde anlaşılmıştır, ancak Nahcivan'da İran konsoloslğunun açılmasına rağmen Tebriz'de Azerbaycan konsoloslğunun açılmasına izin verilmemiştir.⁹⁷

Haydar Aliyev Nahcivan'da olduğu dönemden beri İran'la ilişkilerini pekiştirmeye çalışsa da iki taraf birbirlerine güvenmemişlerdir. Onları bir araya getiren Halk Cephesi'ne karşı ortak çıkarları olmuştur. Hakikatpur İran'ın Elçibey ve Aliyev iktidarlarına karşı tutumunu şöyle anlatır:

Elçibey dengesiz ve Pantürkizm düşüncesinde olan bir kişiydi. O, Amerika, Türkiye ve İsrail'in paralı çalışanıydı. Biz onun döneminde de Azerbaycan'a birçok yardım ettik ancak alkol bağımlılığından dolayı unuttuk. Bu yardımlarımızı da unuttu... Elçibey, Bakü'de olduğunda biz Aliyev'i Nahcivan'da kollayıp ona yardım ediyorduk.⁹⁸

Ayrıca, Vladimir Kazimirov, Ter-Petrosyan'ın 1992'de (Aliyev Nahcivan'da olduğu dönemde) Nahcivan-Ermenistan sınırında İran askerlerinin konuşlandırılması önerisini ileri sürdüğüne değinir. Buna sıcak bakmayan Aliyev yabancı gözlemciler söz konusu olursa Türk askerinin de gözlemci olmasını istemiştir.⁹⁹

Karşılıklı güvensizliğe karşın Aliyev iktidarı ile İran arasındaki ilişkiler genişlemiştir. Hakikatpur Azerbaycan ve Türk karşıtlığıyla bilinen *Vatan Yolu* dergisiyle söyleşide işbirliğine rağmen kuşkulardan söz etmiştir: “Ben Aliyev'in askeri danışmanıydım, bana sürekli ‘Aşura ordusunu (İran Azerbaycan'ın Sipah ordusunu) getirin Karabağ'ı alın, Ermenilerin elinde olmaktansa İran'ın denetimine geçmesi daha iyidir diyordu. Bana neden Bakü'de Şii arıyorsunuz? Ben Haydar ve Ali'yim, iki kez Şia'yım' diyordu.”¹⁰⁰ Bu anlatılar doğruysa Aliyev, İran'dan yardım ummanın yanı sıra bu ülkenin Şiiliğe dayanarak Azerbaycan'da nüfuz etmek istediğinden kaygı duymuştur.

⁹⁶ Alizadeh, “Rol Kuramı”, s.119.

⁹⁷ Akdevelioğlu, s.148.

⁹⁸ Mansur Hakikatpur, “Hadafe Amrika Teşkil İsraille Dovvom dar Mantaqe Ast (Farsça)”, **Fardanews**, 8 Kasım 2020, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3dMLgBE>

⁹⁹ Kazimirov, s.68.

¹⁰⁰ Mansur Hakikatpur: “İran dar Cange Qarebağ Yek Havapeyma Por az Mohemmat be Azerbaycan Dad (Farsça)”, **Azeriha**, 4 Nisan 2007, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3etN5Tp>

Hakikatpur'un başka bir anlatısı da Aliyev'in yardım istediğine karşın İran'a güvenmediğini gösterir: "Aliyev sözde 'gelin Karabağ'ı alın' diyordu, ben de 'bunları yaz Tahran devletine götüreyim' diyordum. Ancak o bunları yazmak istemiyordu. Bizim elimize belge vermek istemiyordu."¹⁰¹ Aslında bu güvensizlik karşılıklıydı. İran da Aliyev'i kendi iç kaygılarından dolayı ve Halk Cephesi'ne karşı kollamaktaydı. Örneğin Rafsancani Ekim 1993'te Aliyev'in daveti üzere Bakü'ye gidip Aliyev'in abartılı sözleri, "Allah Akbar" sloganları ve ödüllere karşılmasına rağmen ona güvenmediğini yazar.¹⁰²

Aliyev ve İran ortak düşmanlarına ilişkin ortak bir sonuca varmalarına karşın Ermenistan'ın İran'dan geçen soluk yolunu kapatmada anlaşmamışlardır. Sipah'a yakın Mashreghnews sitesi adını gizli tutmak istediği eski üst düzey bir makamın dilinden Aliyev ve İran arasındaki ilişkileri şöyle anlatır:

"Haydar Aliyev, Karabağ savaşı döneminde eğitim alan Azerbaycan askerlerinin Sipah komutanlarının etkisinde namaz kılıp sakal bıraktıklarını görünce İranlıları kovdu. ...Aliyev gizli görüşmelerde İran'ın yardımlarından teşekkür ediyordu, ancak muhabirlerin karşısına çıktığında şaşkıncu bir biçimde ve kendine özel incelik ve siyasi kurnazlıkla İran'ı Ermenistan'a yardım etmekle suçluyordu."¹⁰³

Aslında Aliyev'in tepkileri doğaldı. Başka bir deyişle aldığı yardımlardan dolayı İran'a teşekkür etmesi ancak aynı zamanda İran'ın Ermenistan'a sağladığı yardımları eleştirmesi şaşırılacak bir konu değildi.¹⁰⁴ İran'ın beklentisi "tavşana kaç tazıya tut" demesinden iki tarafın da memnun kalmasıydı. RF Kafkas'taki güçlü konumundan dolayı eşzamanlı olarak iki karşıt tarafla dans etmeyi becermiştir. Ancak İran'ın buna ısrar etmesi ters etki bırakmıştır. Ermenistan, RF'ye güvenerek zaman zaman İran'ın bu siyasetine ters davranmıştır. Nitekim, May 1992'de Tahran'da ateş kes görüşmeleri

¹⁰¹ Hakikatpur, A.g.y.

¹⁰² Alizadeh, "Rol Kuramı", ss.122-126.

¹⁰³ "Tasire Farmandehane Sepah bar Nezamiyane Azerbaycan", **Mashreghnews**, 6 Eylül 2011, (çevrimiçi), <https://bit.ly/31fO2vJ>

¹⁰⁴ Örneğin, Erdebil Sipah'ı İstihbaratının eski yardımcısı Albay Rezai'nin iddiasına göre İran'ın eski Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, Erdebil valisi olduğu dönemde (1993-7) İran ve Azerbaycan arasında petrol değiş-tokuşu (swap) antlaşması gerçekleşmiştir. Bu antlaşmaya göre Azerbaycan Hazar petrolünü İran'a verecekti ve karşılığında İran, Tebriz'den Nahcivan'a petrol ve yakıt sağlayacaktı. Bu dönemde Ahmedinejad'ın yakınlarından olan (Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı döneminde içişleri bakanı görevini yapan) Sipah generali Sadık Mahsuli İran tarafından bu sözleşmeden sorumlu olmuştur. Mahsuli, Aşura Sipah'ının (Azerbaycan illerinin Sipah'ının) emekli komutanı Kerim Fethi'nin yardımıyla Azerbaycan'ın İran'a verdiği petrolün bir bölümünü Ermenistan'a kaçak teslim etmiştir. Albay Rezai'nin anlatısına göre bu olay Azerbaycan ve İran arasında siyasi gerginliğe yol açmıştır. Bkz.: Ali Rezai, "Goftoguye Ekhtesasi ba Serhange Sepah Ali Rezai, Bakhşe Dovvom (Farsça)", **VOA Lastpage**, 26 Kasım 2021, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=MIUpgXmXfik>

yaparken Şuşa'yı işgal etmiş, İran'ın kaygıları ve karşı çıkmasına rağmen Kubadlı ve Zengilan'a saldırarak on binlerce Azerbaycan vatandaşını İran'a kaçırmaya zorlamıştır. Kendini savaşta yalnız gören Azerbaycan savaştan sonra İsrail gibi yeni müttefikler bulmaya ve Türkiye ile ilişkilerini derinleştirmeye kalkmıştır. Bu da İran'ın olumsuz tepkilerine ve Azerbaycan'dan tehdit duymasına getirip çıkarmıştır.

Sonuç

İran iki Karabağ Savaşı arasında ilk başta savaşı unutturma siyasetini ve 2000'li yıllardan sonra unutturma-hatırlama ve yeniden biçimlendirme siyasetini uygulamıştır. 2010'lu yıllardan başlayan bu bileşik yaklaşımın başarılı ve inandırıcı olmasını sağlamak için belge niteliğinde olan bazı kısıtlı bilgileri de medyaya sızdırmıştır. Alt düzey İran subayları, din adamları ve yazarlar belli kanallarla bu kısıtlı belgeleri ve bununla karşılaştırılmayacak düzeyde geniş olan belgesiz iddiaları hedef kitleler içinde yaymaya kalkmışlardır. Yeni Karabağ savaşının bir daha başlamayacağından emin bir şekilde iddialar ileri süren sorumlular yaptıklarını ve yapmadıklarını yüceltmış Karabağ'ı kısa sürede kurtarmaya hazır olduklarını söylemişlerdir. İran açısından Yaser Arafat ve Enver Sedat gibi siyasetçilerin Filistin topraklarını işgal edenlerle el sıkışması ihanet ancak İran'ın üst düzey siyasetçilerinin Hocalı katliamının ve Karabağ işgalinin başlıca sorumluları Koçaryan ve Sarkisyan ile antlaşmalar yapmaları doğal ve İslam'ı savunan ülkenin çıkarları için gereklidir. Dolayısıyla, İran bu çelişkili İslamcı ideoloji altında milliyetçi siyasetini yürütmüştür. Kimi İran Azerbaycanlısının karşı çıktığı bu milliyetçi dış ve iç siyasetin temelinde İran ve Azerbaycan'ın ulusal kimliklerinden olan tanımları ve jeopolitik kaygılar vardı. Böylece, İran dijital dönemde gizlemesi imkânsız olan İkinci Karabağ Savaşı'na değin iç soruna dönüşen Karabağ konusunu denetmeye çalışmıştır.

Kaynakça

Abdul-Alizadeh, Ali: **Aghaye Ostandar**, Tahran, Nashre Ney, 2014.

Ağbabalı, Səyyad: “Şuşanın İşğalı”, **Azərbaycan Milli Kitabxanası**, 7 Mayıs 2009, (çevrimiçi), http://www.anl.az/down/meqale/525/525_may2009/77791.htm.

Akdevelioğlu, Atay: “İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, C: 1, No:2, 2004, ss. 129-160.

Alizadeh, Naseraddin ve Hadi Morteza (eds.): **Çaleşe Hoviyet dar Azerbaycan** (Farsça-Türkçe), İsfahan Teknik Üniversitesi, 2006.

Alizadeh, Naseraddin: “Rol Kuramı Açısından İran'ın I. Karabağ Savaşı'ndaki Dış Siyaseti”, **Ermeni Araştırmaları**, No: 69, 2021, ss.103-140.

Alizadeh, Naseraddin: **Conbeşe Daneşcuiye Azerbaycan** (Farsça-Türkçe), Tebriz, 2005.

Anadolu Haber Ajansı: “Tamaşagerane Traktorsazi: Qarebağ Motaalleg be Mast ve Motaalleg be Ma Khahad Mand”, 1 Mart 2019, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3Gm1NYZ>.

Anaxeber: “Generalın İstefasında Rusiya İzi: Elbrus Orucov Orada Hansı Oyunlardan Çıxıb”, 30 Mart 2017, (çevrimiçi), <https://anaxeber.info/28417-generalin-istefasinda-rusiya-izi-elbrus-orucov-orada-hansi-oyunlardan-chixib.html>.

Aparat/Tabrize Bidar: “Sardar Haqiqatpur dar Kenare Heydar Aliyef”, 2016, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3dz0gII>.

Arannews: “Raviye İrani ve Şahede Eyniye Cange Qarebağ (Farsça)”, 9 Ocak 2019, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3eoTUGF>.

Araznews: “Payame Hoccat'ul İslam Azimi Qadimi dar Khosuse Farakhane Tacammoe Ruze Pancşanbe (Farsça)”, 6 Nisan 2016, (çevrimiçi), <https://www.araznews.org/fa/?p=24363>.

Avesta jam: Agar Komakhaye İran be Cumhuriye Azerbaycane Cali Nabud Arteşe Armanestan ta Baku Pişravi Mikard (Farsça)”, 8 Nisan 2018, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=PqyMCUfvPeY>.

Başaran, Ali: “Dış Siyasi, İktisadi İlişkiler Etkileşimi Çerçevesinde Yeltsin Dönemi Rusya-Türkiye İlişkileri”, Ankara Üniversitesi SBF Doktora Tezi, 2013.

- Brown, Cameron S.: “Wanting to Have Their Cake and Their Neighbor’s Too: Azerbaijani Attitudes towards Karabakh and Iranian Azerbaijan”, **The Middle East Journal**, Volume: 58, No:4, 2004: 576-596.
- Cornell, Svante: **Small Nations and Great Powers: a Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus**, Routledge, 2005.
- Croissant, Michael P.: **The Armenia-Azerbaijan Conflict: Causes and Implications**, Greenwood Publishing Group, 1998.
- Cumhuriyet**: “Tebrizli Tarfatarlardan “Karabağ Bizimdir” Sloganı, 2 Mart 2019, (çevrimiçi), <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/tebrizli-taraftarlardan-karabag-bizimdir-slogani-1273564>.
- Dalfak**: “Sadaye Delneşine Hac Abbas Abdollahi”, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3oAnUVk>.
- Dana**: “Poşte Perdeye Ellate Asli Adame Vorude İran be Monaqeşeye Qarebağ (Farsça)”, 6 Nisan 2016, (çevrimiçi), <https://bit.ly/2Qu75x6>.
- Dilmeqani, Tohid Melekzadeh: **Azerbaycan dar Cange Cahaniye Avval ya Facaye’ Cilovluq, Akhtar** (Farsça), Tebriz, 2006.
- Donyaye Eqtesad**: “Savabeqe Hemayathaye Nezamiye İran az Cumhuriye Azerbaycan (Farsça)”, 7 Ekim 2021, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3o87zXR>.
- DW**: “Haşiyeye Safare Paşinyan, Nokhostvazire Armanestan be İran (Farsça)”, 2 Mart 2019, (çevrimiçi), <https://www.dw.com/fa-ir/iran/a-47751279>.
- Goltz, Thomas: “Eurasia Letter: The Hidden Russian Hand”, **Foreign Policy**, No: 92, 1993, ss.92-116.
- Güneynews**: “Konferanse Qarebağ, Talaşi baraye Tabraye İran (Farsça)”, 14 Temmuz 2013, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3doIWQh>.
- Hadi, Mohsen: “Araz’ın Dayaz Günü”, **Müsəlman Xalq**, 3 Mayıs 2019, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=cqHoLIXrpqA> (59’cu dakika).

Hakikatpur, Mansur: “Hadafe Amrika Teşkilə İsrailə Dovvom dar Mantaqe Ast (Farsça)”, **Fardanews**, 8 Kasım 2020, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3dMLgBE>.

Hakikatpur, Mansur: “İran dar Cange Qarebağ Yek Havapeyma Por az Moheemmat be Azərbaycan Dad (Farsça)”, **Azeriha**, 4 Nisan 2007, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3etN5Tp>.

Həmid, Tural: “Laçının işğalı (1992)”, **Azlogos**, 1 Aralık 2020, (çevrimiçi), <https://azlogos.eu/lacinin-isgali-1992/> <https://azlogos.eu/lacinin-isgali-1992>.

Hamidov, İskender: “İsgəndər Həmidov Surət Hüseynov və Gəncə Qiyamı Haqqında Danışır”, **Isgender Hemidov**, 9 Eylül 2019, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=5NNuMDTtPwU>.

Hashemi Rafsancani, Yaser (2020): “Revayeti Caleb az Hozure Aytollah Hashemye Rafsancani dar Mantaqeye Qarebagh”, **Donya-e-Eghtesad**, 22 Ekim 2020, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3HhwOgV>.

Heydari, Asghar: “Holokaste Cilovluq dar İran ve Naqşe Engelestan dar an ya Taləşe Engelestan baraye Taşkilə Cumhuriye Armanestan dar Khake İran (Farsça)”, **Motaleate Tarikhi**, C:8, No. 31, 2010, ss. 231-261.

Hüseynov, Suret: “Neft Ölkəsi Vətəndaşına Baxın, Verirlər 190 Manat, Ölkə Korrupsiya İçində Boğulur”, **BBC News Azərbaycanca**, 5 Haziran 2021, (çevrimiçi), https://www.youtube.com/watch?v=4aaUKOCm_9o.

Hüseynov, Suret: “Surət Hüseynov: Prezident Qvardiyasının Əsgərlərini Pənah Hüseyn Güllələtdirib”, **Meydan TV**, 2 Temmuz 2020, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=81vLs-tUBQI>.

İpek, Cemil Doğaç: “Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C:12, No.1, 2012, ss.267-283.

İrna: “İran Tanha Hamiye Azerbaycan dar Sakhttarin Şarayet Bude Ast (Farsça)”, 16 Aralık 2020, (çevrimiçi), <https://bit.ly/2Ppo9Uy>.

İsmailov, Resad: “Həmin kişi həmin fətva”, **Resad İsmailov Facebook Sayfası**, 25 Temmuz 2021, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3rTCvNK>.

Kazimirov, Vladimir: **Peace to Karabakh**, Moscow, VES MIR Publisher.

Kaziyev, Rahim: “AzadliqRadiosu: Rəhim Qaziyev: Mən Şuşa Getsə, Başıma Güllə Çaxacam Deməmişəm”, **AzadliqRadiosu**, 10 Mayıs 2020, (çevrimiçi), https://www.youtube.com/watch?v=c_fSFXCw6KY.

Kaziyev, Rahim: “Müdafiə Naziri Rəhim Qaziyevin Cəbhə Bölgələrində Hərbiçi və Yerli Əhali ilə Görüşü”, **Kinescope**, 6 Kasım 2018, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=GYzHZjzSsEo>.

Kaziyev, Rahim: “Rəhim Qaziyev Elçibəy və Heydər Əliyev Haqda Sirləri Paylaşır”, **Azadliqradiosu**, 20 Mart 2013, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=BHA6yO5r8xU>.

Kaziyev, Rahim: “Şuşanın İşğalı ilə Bağlı Rəhim Qaziyev ilə Müsahibə”, **Obyektiv TV**, 9 Mayıs 2012, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=eHoQF-yzpSI>.

Khabaronline: “Az Ahval Porsiyə Rahbare Enqelab ba Elham Aliyef be Zanabe Azeri ta... (Farsça)”, 12 Nisan 2014, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3lOyV3I>.

Khabirnews: “Mohemterin Khoruciye Mozakereye Rohani ba Paşinyan (Farsça)”, 27 Şubat 2019, (çevrimiçi), <https://www.khabirnews.ir/board/detail/139895/>.

Kucera, Joshua: “Iranian Official: We Helped Azerbaijan In Karabakh War”, **Eurasianet**, 8 Mart 2013, (çevrimiçi), <https://eurasianet.org/iranian-official-we-helped-azerbaijan-in-karabakh-war>.

Mahmudlu, Ceyhun ve Shamkhal Abilov: “The Peace-making Process in the Nagorno-Karabakh Conflict: Why did Iran Fail in Its Mediation Effort?”, **Journal of Contemporary Central and Eastern Europe**, Volume: 26, No:1, 2018, ss.33-49.

Mashreghnews: “Tasire Farmandehane Sepah bar Nezamiyane Azerbaycan”, 6 Eylül 2011, (çevrimiçi), <https://bit.ly/31fO2vJ>.

Memmedov, Yakup: “Yaquub Məmmədov 1992-ci İlin Tarixi Sırrını Açdı”, **MİA**, 10 Ocak 2017, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3dJoxWg>.

Mohammadzadeh, Mohsen: “Asrar ve Haqayeqe Nagofteye Qarebağ (Farsça)”, **Arannews**, 8 Nisan 2016, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3aDnsOL>.

MsPartiot: “Rahim Qaziyev Şuşa Getsə Başıma Güllər Vuracam İfadəsini İşlətməyib!”, 10 Haziran 2010, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=b8JvvMauaB4>.

Noiaghdem, Rahim: “Aliyef Doruğ Miqyed ke Mikhad Qarebağ ra Azad Konad (Farsça)”, **İranzamin**, 24 Ocak 2020, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3rOxOVM>.

Noiaghdem, Rahim: “Amalliyati ke Baraye Azadsaziye Qarabağ Ancam Şod Farmandehiye An ra Bande bar Ohde Gereftam (Farsça)”, Qafqaz, 22 Ocak 2020, (çevrimiçi) <https://bit.ly/3sOERKF>.

Ovlanasab, Ahmad: “Omid be Payane Modele Ehterame Yekcanebe”, **Diplomasiye İrani**, 21 Haziran 2013, (çevrimiçi), <https://bit.ly/33h4wof>.

Oyannews: “Tebriiz: Bazdaşte Amir Valizadeh ve Azimi Qadim (Farsça)”, 9 Nisan 2016, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3GfFu71>.

Qulizade, Vefa: “Moşavere Sabeqe Dovlate Azerbaycan: Rusiye Yekbar Dekhalate İran dar Monaqeşeye Qerebağ ra Motavaqqef Kard (Farsça)”, **Arannews**, 15 Aralık 2013, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3IIoYia>.

Raefipur, Ali Akbar: “Qarebağ ve Şahadate İranian”, **Havadarane Raefipur**, 13 Ekim 2020, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=lgXhhGUfiDI>.

Rafsancani, Akbar H.: **Karnameye ve Khaterate Haşemi Rafsancani** (Farsça), Sale 1372, Tahran, 2016.

Rafsanjani, Akbar H.: Salabate Sazandegi, **Rafsanjani**, 24 Ağustos 1993, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3hCyBDf>.

Rezai, Ali: “Goftoguye Ekhtesasi ba Serhange Sepah Ali Rezai, Bakhşe Dovvom (Farsça)”, **VOA Lastpage**, 26 Kasım 2021, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=MIUpGxmXfik>.

- Rezvani, Babak: “Iran in the Early Days of the Karabakh Conflict”, **Radboud Repository**, 2013, (çevrimiçi)
<https://repository.ubn.ru.nl/bitstream/handle/2066/217673/217673.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- Riaux, Gilles: “The Formative Years of Azerbaijani Nationalism in Post-Revolutionary Iran”, **Central Asian Survey**, Volume: 27, No:1, 2008, ss.45-58.
- Savalan, İbrahim: “Sukht Urmu (Farsça)”, **Conbeşe Daneşçuiye Azerbaycan** (ed. Naseraddin Alizadeh), Terbiz, 2005, ss.57-62.
- Shaffer, Brenda: **Borders and Brethren: Iran and the Challenge of Azerbaijani Identity**, Cambridge, MA and London, MIT Press, 2002.
- Shokri, Omid: “Negahi be Naşriyate Daneşçuiye Azerbaycan (Farsça)”, **Conbeşe Daneşçuiye Azerbaycan** (ed. Naseraddin Alizadeh), Terbiz, 2005, ss.123-138.
- Souleimanov, Emil and Ondrej Ditrych: “Iran and Azerbaijan: A Contested Neighborhood”, **Middle East Policy**, Volume: 14, No.2, 2007, ss.101-116.
- 88
- Souleimanov, Emil vd.: “The Rise of Nationalism among Iranian Azerbaijanis: A Step toward Iran’s Disintegration?”, **Middle East Review of International Affairs**, Volume: 17, No:1, 2013, ss.71-91.
- Tabnak**: “Rahbare Moazzame Enqelab: Qarebağ Khake Eslam Ast (Farsça)”, 3 Mart 2019, (çevrimiçi), <https://bit.ly/31P6Geb>.
- Tabnak**: “Revayate Khandani az Ravabete İran ve Azerbaycan dar Cange Qarebağ”, 24 Ekim 2018, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3gw4XyN>.
- Tasnim News Agency**: “Serdar Noiaghdem: Khune Hac Qasem Amrika ra Khafe Mikonad (Farsça)”, 15 Şubat 2020, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=3msy-mLisQA>.
- Tasnim**: “Rahpeymaiye Aramaneye Tehran dar 24 Avril, 24 Nisan 2014, (Çevrimiçi), <https://bit.ly/3ET5lla>.
- Velimemmedov, Mamed: **Очерки по Карабахской войне**, Litres, 2019.

Waal, Thomas De: **Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War**, New York, New York University Press, 2003.

Yoska, Erhan: “Ebulfez Elçibey’in Azerbaycan Özelinde Türk Dünyası Meselelerine Bakışı”, **Journal of Universal History Studies**, 3.Prof. Dr. Mustafa Keskin Special Issue, ss.216-237.

Youtube: “Cingiz Mustafayev Laçının işğalı”, 4 Şubat 2016, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=ZMhGFJvBG30>.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu makalede etik kurul izni gerekmemektedir. (Ethics committee approval is not required for this manuscript).

Teşekkür

Bu çalışmayı okuyarak değerli önerilerde bulunan Sayın Dr. Öğr. Üyesi. Ali BAŞARAN Hoca’ma ve kıymetli hakemlere teşekkür ederim.